

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

МОКІЄНКО МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

УДК 284.57

**П'ЯТИДЕСЯТНИЦТВО: ОСОБЛИВОСТІ
БОГОСЛОВСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

Спеціальність 09.00.14 – богослов'я

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, доцент
СОЛОВІЙ Роман Павлович,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, старший науковий
співробітник Центру дослідження релігії

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна,
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди
НАН України, завідувач відділу філософії та
історії релігії Відділення релігієзнавства

доктор філософських наук, доцент
ШКРІБЛЯК Микола Васильович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри культурології,
релігієзнавства та теології

доктор філософських наук, доцент
КОНДРАТЬЄВА Ірина Владиславівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри релігієзнавства

Захист відбудеться 9 жовтня 2018 року о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул.Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 8 вересня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Однією із найбільш актуальних тенденцій у сфері релігійного життя кількох останніх десятиліть є процес десекуляризації і зміцнення впливу релігії у суспільному житті. Повернення релігії відбувається на тлі глобалізації, яка, забезпечуючи інтенсивні контакти між різними культурами та релігіями, також є одним із чинників десекуляризації. На думку В. Єленського, найбільш яскравими виявами цих тенденцій є сучасний ісламський вибух, католицьке відродження, активна діяльність нових релігійних рухів та, особливо, бурхливий розвиток євангельського протестантизму, найбільш динамічним напрямом якого є п'ятидесятництво. Незважаючи на відносно нетривалу історію, п'ятидесятницький рух у своїх різних формах та виявах на початку XXI століття став найбільшою християнською конфесією після католицизму. Стрімкий розвиток п'ятидесятництва, його здатність до творчої контекстуалізації зумовлюють необхідність наукового аналізу руху. Актуальність всебічного вивчення п'ятидесятництва зумовлена також процесом пентекостелізації значних сегментів сучасного християнства. Основними характеристиками цього процесу є культивування суб'єктивного містичного досвіду, наголос на безпосередньому спілкуванні, творення спонтанних літургічних зразків. Попри те, що п'ятидесятницький рух виник в епоху пізнього модерну, він продовжує нарощувати свій вплив і в постмодерністську добу, пропонуючи своїм прибічникам не лише раціональне богопізнання, а й входження в особливий духовний світ. Для п'ятидесятницької епістемології притаманна трансраціональність, за якої знання трактуються як відносні і не обмежені сферами раціональності й досвіду. Богословська істина у п'ятидесятницькому розумінні постає не просто як знання, отримані шляхом логічних спекуляцій, а як результат досвіду, зустрічі з Богом. П'ятидесятництво заперечує фундаменталістичні підходи до інтерпретації Біблії, вважаючи її живою книгою, в якій Святий Дух є завжди активним. Діалогічна взаємодія Слова й Духа утворює церкву та є умовою успішності п'ятидесятницької місії.

Важливість вивчення п'ятидесятництва обумовлена також намаганнями налагодити діалог між систематичним богослов'ям та місіонерськими дисциплінами. Перенесення уваги на дію Святого Духа дозволяє п'ятидесятникам перейти від духовності, в центрі якої міститься Церква, до духовного життя, що розвивається у контексті тринітарної теології. При цьому п'ятидесятники завдяки своїй місіонерській спрямованості випередили еклезіологічні трансформації середини XX ст., сутність яких полягала у переході від церковної місії до місійної церкви. П'ятидесятницький досвід переживання присутності Духа надає переконливості Слову Писання, і вони разом формують Спільноту, яка, як народ Божий, є місцем прояву діяльності Бога для світу. Завдання місії полягає не у спасінні окремих осіб «від світу» в церковних спільнотах, а здійсниться у всій повноті в есхатологічній реальності Царства Божого.

Особливий інтерес викликає з'ясування ключових рис богословської та

соціальної ідентичності вітчизняного п'ятидесятництва. Його репрезентанти, з падінням тоталітарного режиму, опинилися в нових для себе соціокультурних і суспільно-політичних умовах, які скоригували теологічні обриси руху та посилили соціальну активність п'ятидесятницьких течій в Україні. Дослідницька значимість вітчизняної п'ятидесятницької теології обумовлена її специфікаціями, які визначені впливом історичних церков та євангельськими течіями – попередниками п'ятидесятництва. Внаслідок штучно загальмованого розвитку п'ятидесятницького руху в добу атеїстичного експерименту, його представники демонструють специфічне розуміння соціальних реалій, яке відображається в обмеженому усвідомленні культурно-світоглядних тенденцій. Рефлексії у цій царині віддзеркалилися у специфічних місіональних постулатах і визначили траєкторії трансформацій церковних інститутів та практик.

П'ятидесятництво заслуговує на увагу не лише властивістю виходити за конфесійні та деномінаційні рамки, а й спроможністю пристосовуватися до глобальних процесів секуляризованого світу і вписуватися в «межі» духовності ХХІ ст. Відкритість до міждисциплінарного діалогу робить п'ятидесятницький рух одним із ключових потенційних релігійних чинників, які в новому столітті будуть формувати релігійну карту світу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол №5 від 29 січня 2009 року) та відповідно до наукової теми кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Розбудова академічного богослов'я в умовах освітніх трансформацій в Україні» (U 0117U004903). Окрім того, робота виконана у межах інтегрованої освітньо-дослідницької програми Центру дослідження релігії НПУ імені М.П. Драгоманова «Сучасне протестантське богослов'я», що розробляється і впроваджується спільно з Євро-Азіатською теологічною асоціацією відповідно до додаткової угоди №1 до договору про співпрацю між Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова і громадською організацією «Євро-Азіатська теологічна асоціація» від 19 грудня 2015 р.

Мета дослідження визначена з урахуванням наукової проблеми, актуальності обраної теми та стану її дослідження і полягає в комплексному критичному аналізі п'ятидесятницького руху, особливостей його богословської та соціальної ідентифікації, основних богословських та еклезіологічних особливостей вітчизняного п'ятидесятництва.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- визначити основні методологічні підходи до вивчення п'ятидесятницького руху;
- окреслити основні параметри п'ятидесятницької духовності;
- описати основні концепції генези п'ятидесятництва у світовому та вітчизняному контексті;
- з'ясувати історико-богословські витoki п'ятидесятництва;
- виокремити специфічні риси континентальних моделей п'ятидесятництва;
- дослідити особливості пневматологічного вчення п'ятидесятництва та його вплив на теологію руху;
- обґрунтувати місійне, герменевтичне, літургійне вчення п'ятидесятництва та з'ясувати його вплив на п'ятидесятницьку ідентичність;
- дослідити різноманіття західних впливів на всіх етапах розвитку українського п'ятидесятницького руху;
- проаналізувати основні напрямки теологічних та соціальних трансформацій ключових вітчизняних п'ятидесятницьких течій;
- визначити перспективи розвитку ідентичності українського п'ятидесятницького руху.

Об'єктом дослідження є богословська і соціальна ідентичність п'ятидесятницького руху.

Предметом дослідження є суттєві трансформації п'ятидесятницького руху, які вплинули на його богословську і соціальну ідентичність від виникнення до сьогодення.

Теоретико-методологічна основа дослідження. У концептуальному плані принципове значення для розробки теми дослідження мають праці провідних українських релігієзнавців та богословів – К.Говоруна, В.Бондаренка, В.Єленського, А.Колодного, В.Любащенко, О.Панич, В.Титаренко, С.Саннікова, Р.Соловія, Л.Филипович, М.Черенкова, Ю.Чорноморця. Актуалізація ключових ідей цих науковців дозволила з'ясувати роль п'ятидесятництва в християнському контексті у світовому та вітчизняному вимірах.

Враховуючи відносно нетривалий історичний період існування досліджуваного руху, науковому осмисленню п'ятидесятницьких богословських дискурсів та релігійних практик, а також соціальних орієнтирів значною мірою посприяли дослідження західних і російських філософів та богословів – В.Бачініна, Д.Бонхеффера, Д.Боша, М.Вольфа, К.Ванхузера, А.Йонга, Х.Кокса, О.Куропаткіної, Р.Лункіна, А.Макграта, Ю.Мольтманна, Р.Нібура, Л.Ньюбігіна, В.Панненберга, В.Селівановського, У.Холленвегера та ін.

Для з'ясування методологічних аспектів окремих галузей теології використані праці євангельських та п'ятидесятницьких богословів. У царині сотеріології – А.Андерсона та Д.Дейтона, Х.Ервіна; герменевтики й екзегетики – К.Арчера, У.Аткінсона, Д.Данна, У.Мензіса та Р.Мензіса, Д.Стотта, Г.Фі; місіології та еклесіології – Р.Аллена, Ф.Бергундера, П.Помервіля, С.Ланда,

Е.Лорда; пневматології – П.Вагнера, Д.Джі, Е.Елліса; есхатології – С.Хортон; історичного богослов'я – С.Гренца, Г.Макгі, Л.Олсона, С.Роббека, В.Сайнена та ін. Ці роботи становлять значну наукову цінність у контексті сучасного п'ятидесятництва, оскільки містять глибокий аналітичний, а також значний практичний матеріал.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи аналізу релігійних явищ та процесів і принципи сучасного богослов'я – об'єктивності, неупередженості, цілісності, світоглядного та методологічного плюралізму. Для вирішення завдань, поставлених у дисертаційній роботі, використовується ряд основних методів: системного богословського аналізу (при дослідженні богословських специфікацій руху), історико-генетичного аналізу (при дослідженні історико-теологічних витоків та становлення п'ятидесятництва), компаративного вивчення (при порівнянні ключових п'ятидесятницьких моделей на різних континентах), структурно-функціональний аналіз (з'ясування характеристик та особливостей складу, структури та функціонування п'ятидесятницьких деномінаційних інституцій), соціологічний аналіз (для визначення соціального обличчя релігійних спільнот).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше у вітчизняній теології здійснено комплексний аналіз п'ятидесятницького руху, особливостей його богословської та соціальної ідентифікації, основних теологічних та еклезіологічних особливостей розвитку вітчизняного п'ятидесятництва.

Суттєві наукові результати дослідження, що становлять новизну дисертаційної роботи, виносяться на захист й можуть бути конкретизовані в наступних положеннях:

Вперше:

- виявлено, що основним критерієм визначення ідентичності п'ятидесятництва є характерна духовність руху, а не історія, доктринальні концепції або влаштування церковних структур. Для п'ятидесятництва властива христоцентрична харизматична духовність, яка прагне проголошувати повне Євангеліє, в якому Ісус сприймається як Спаситель, Той, хто освячує, Цілитель, Хреститель Духом, і Цар, Який прийде незабаром. Харизматичний компонент п'ятидесятницької духовності забезпечується відчуттям очікування прямої, особистої, преображаючої зустрічі з Богом як на рівні особистого досвіду, так і в літургійних практиках. Пріоритетна увага до вчення про хрещення Святим Духом з ознакою дару інших мов, а також зцілення посилює духовне переживання, пов'язане з бажанням зустрітися з Господом;

- доведено, що в цілому п'ятидесятництво слід аналізувати не як деномінацію чи множину деномінацій, а як рух, що за своїм трансформуючим для релігії потенціалом подібний до раннього християнства чи Реформації. Для аналізу п'ятидесятництва як релігійного руху має застосовуватися перш за все методологія аналізу християнського світогляду як єдності чотирьох елементів (Н.Т.Райт): особливих тлумачень біблійних наративів з окремою увагою до оповідей книги Діянь; визнання спільних символів, у якості яких виступають

чудеса та «ознаки», а також самі вірні, охрещені Духом; спільні відповіді на основні світоглядно-ідентифікаційні питання, що визначає бачення особливої ролі п'ятидесятництва у загальній історії християнства; визначені практики, що стосують не лише поклоніння, а й морального життя;

- для осмислення ідентичності п'ятидесятницького руху застосовано богословську методологію А.Йонга «Дух-Слово-Спільнота», яка впливає з дослідження Трійці й спрямована на досягнення причетності вірних до тринітарних відносин, що характеризуються збереженням відмінностей, взаємозалежністю та перихоретичністю. Церковна спільнота мислиться як носій пневматологічних якостей та суб'єкт зустрічі із Словом. Цей підхід виходить із конкретного досвіду Духа, тримає увагу на христології й зорієнтований на діяльності спільнот «назовні», у світі;

- доведено, що становлення п'ятидесятницького руху не можна пов'язувати лише з північноамериканськими теологічними витоками, які були адаптовані до інших контекстів. На початку ХХ ст. зароджується цілий ряд рухів, які вирізнялися спільними віронавчальними та практичними рисами. Події в місії на Азуза-стріт в Лос-Анджелесі не були джерелом п'ятидесятництва, як вважалося донедавна, а лише слугували фактором, через який самотутні пневмацентричні течії набули відчуття спільної богословської ідентичності;

- встановлено, що п'ятидесятництво формується як неформальне об'єднання християн і спільнот, підхід до церкви яких ґрунтувався на демократичному, егалітарному, децентралізованому русі рядових віруючих, об'єднаних не інституційними рамками, а спільним харизматичним досвідом. У більшості регіонів п'ятидесятництво почалося як екуменічне оновлення всередині існуючих громад, спрямоване не на нове коло конфесіоналізації, а як відновний рух у християнстві, який перманентно перебуває у транзитному стані, очікуючи сходження Святого Духа;

- обґрунтовано, що п'ятидесятницьке вчення про розмежування народження згори та хрещення Святим Духом засноване на ствердженні нормативної цінності наративів Нового Завіту. П'ятидесятницьке богослов'я прагне розглядати тексти Луки окремо від паулістичної пневматології. Особливий характер вчення про Святого Духа у євангелиста Луки стосується наділення силою окремих індивідів й цілих спільнот як джерела для ефективного служіння, а не як умови для новозавітного буття, що превалює в посланнях апостола Павла;

- з'ясовано, що визначальними для п'ятидесятницької місійної еклезіології стали наративи новозавітної книги Дій Апостолів. Місія Церкви осмислюється як інтегральна частина місії Бога, загальної діяльності Трійці щодо дарування причетності до Божественного життя. П'ятидесятницький пневмацентризм разом із преміленіалістськими очікуваннями приходу Христа забезпечив високу динаміку місії, осердям якої стала євангелізація з проповіддю та практикою надприродних чудес та ознак. Спонтанність і безпосередність літургічних практик обумовили швидке поширення руху в нових культурних контекстах. У

цілому п'ятидесятницька місійна еклезіологія розвивається у напрямку подолання суб'єктивізму і примітивізму, прагне до творення інтерсуб'єктивних теорій місії та місійної еклезіології;

- соціальна ідентифікація раннього п'ятидесятницького руху визначалася преміленіалістичним наголосом, що знецінював роль боротьби за соціальну справедливість й обумовив індиферентне і навіть обструкціоністське ставлення до актуальних суспільних викликів. Трансформація п'ятидесятницької соціальної доктрини у бік холістичного підходу пов'язана з ослабленням апокаліптичного фактору, відходу від космополітизму, харизматичним оновленням, яке уможливило долучення середніх та респектабельних прошарків до п'ятидесятництва. Критикуючи марксизм та теологію визволення, п'ятидесятництво сфокусувалося на ідеї особистого антропологічного перетворення, забезпеченого безпосередністю переживання Бога, що не тільки ресакралізує повсякденне життя, а й мотивує клопотаність соціальними проблемами;

- богословськи осмислено еклезіологічні витoki вітчизняного п'ятидесятництва. Декларуючи транспонування новозавітних зразків церковного життя на сучасність, п'ятидесятники успадкували окремі компоненти еклезіологічного богослов'я течій «духовного християнства» з їх містичними спільнотами, харизматичним лідерством, високими етичними стандартами та екзальтованими зібраннями; баптистський наголос на святості та устрої помісної громади з характерним водним хрещенням дорослих, а також священством усіх віруючих згідно з духовними дарами, яке демонстрували євангельські християни;

- доведено, що представники вітчизняного п'ятидесятництва інтерпретували власний духовний досвід як інструмент для звершення місії, у той час як сучасне покоління п'ятидесятників бачить у ньому особливий елемент ідентичності руху. Останнє сфокусувало вірних на власній духовності й стало фактором зміни розуміння пневмацентризму від «місіонерської громади» до «громади вибраних святих». Втрата місіонерського імперативу посилила інституційні процеси, нівелюючи притаманні для протестантизму риси загального священства та демократичності, зменшуючи місіональний потенціал п'ятидесятництва.

Уточнено:

- тезу, що п'ятидесятництво досягло своєї популярності серед нижчих соціальних верств, компенсуючи своїм послідовникам недолік їх соціального та політичного статусу. Акцент на особистій духовності, егалітарна еклезіологія, відчуття Божої живої реальності у повсякденні, доступність засобів і мети духовного життя та гнучкість усної духовної традиції, якій невластива абстрактна мова, уможливили привабливість п'ятидесятництва, особливо в країнах третього світу;

- теорію, що п'ятидесятництво через вчення та практику хрещення Святим Духом з ознакою говоріння іншими мовами унаочнюють ідею, що Бога можна переживати у будь-який момент. Попри розмаїття п'ятидесятницьких підходів у

частині пневматологічних питань, рух єдиний у переконанні, що Дух Святий діє сьогодні у тому масштабі й з тими ж ознаками як це було на зорі історії християнської Церкви. Таке розуміння дозволяє п'ятидесятникам проголошувати власний досвід та служіння у провіденційних термінах, обумовлюючи євангелізаційну та соціальну активність руху й забезпечуючи йому безпрецедентне поширення;

- спостереження, що процес інституціоналізації хрещених Святим Духом в Північній Америці спричинив налагодження стосунків з консервативним протестантизмом, що сприяло респектабельності руху, набуттю ним євангельських теологічних елементів ідентичності. У свою чергу це спричинило втрату еклезіологічних та соціальних надбань пробудження на Азуза, що проявилось у звуженні міжрасової платформи руху, втраті лояльного відношення до жіночого служіння, трансформації пацифістської позиції. Водночас дрейфування у напрямку консервативного протестантизму уможливило подальшу фрагментацію руху й появу цілого ряду незалежних п'ятидесятницьких діячів, які підготували теологічний ґрунт для «другої хвилі» п'ятидесятницько-харизматичного руху;

- концепцію, згідно з якою ключові теологічні відмінності між п'ятидесятництвом та харизматичними рухами обумовлені насамперед відмінностями їх богословських витоків і соціально-історичних контекстів їх становлення. Спільний наголос на важливості відродження дарів Духа і їх ключовому значенні для християнської духовності не знівелював розходження в окремих галузях богослов'я, еклезіології та етики. Залишаючись у межах історичних церков, харизматики не сприйняли п'ятидесятницькі погляди про послідовність духовного відродження та хрещення Святим Духом, а також акценту на первинному фізичному доказі духовного досвіду;

- аналіз спроб поєднати лінії західних богословських впливів та локальних містичних пошуків, які визначили своєрідність вітчизняної п'ятидесятницької моделі та не виключають євангельської концепції генези вітчизняного п'ятидесятництва. В цьому сенсі, вітчизняне п'ятидесятництво – це новий рівень розвитку євангельських течій початку ХХ ст., що знайшов вираження у стійкому інтересі до пневматології, вченні про «друге благословіння», місійну емфазу руху.

Набуло подальшого розвитку:

- обґрунтування суголосності п'ятидесятницьких поглядів та практик сучасним постмодерністським викликам. На думку хрещених Святим Духом, Бог не обмежений лише сферою раціональності, а впливає на цілісне існування людини. Відмежовуючись від сухої догматичної теології, п'ятидесятництво створює потужне відчуття очікування прямої, особистої, преображаючої зустрічі з Богом не лише під час церковного богослужіння, а й в особистому досвіді, який може бути описаний та проголошений, а не логічно препарований чи проаналізований;

- аналіз ключових передумов поширення п'ятидесятництва в азіатському, африканському та латиноамериканському контекстах. Пріоритетна увага до

духовних переживань у поєднанні зі створенням альтернативного ціннісного і світоглядного контексту дозволяє п'ятидесятництву здійснювати потужний вплив на релігійні та позарелігійні сфери життя своїх вірян. Суголосність містичних практик домінуючому релігійному контексту, харизматичне лідерство, вчення про зцілення та звільнення, а також проповідь про матеріальний успіх і процвітання через віру позитивно сприймається в суспільствах глобального Півдня, забезпечуючи «руху Духа» безпрецедентне зростання;

- дослідження соціально-богословських домінант п'ятидесятництва у різних соціокультурних контекстах. Для п'ятидесятництва властива не стільки участь у реформуванні існуючих соціальних структур чи політичній діяльності, скільки прагнення створити альтернативну соціальну реальність, спрямовану на розв'язання різноманітних суспільних питань – від роботи з незахищеними прошарками населення до проблем екологічного характеру;

- вивчення богословської та соціальної ідентичності нелегальних течій п'ятидесятництва, зокрема Об'єднаної Церкви християн віри євангельської. Якщо на початку існування в умовах релігійної свободи у цьому русі перемогу здобули фундаменталістичні й ізоляціоністські теологічні ідеї, пов'язані із наданням перебільшеного значення деяким культовим діям, радикальними есхатологічними очікуваннями вірних та особистими конфліктами керівництва руху з різними течіями п'ятидесятництва, то з першого десятиліття XXI ст. у течії відбувається певна лібералізація, що конструктивним чином впливає на відносини руху із державою, суспільством, оновлення теологічних засад та богослужбових практик. Відкритість до суспільства привела до підтримки представниками цього руху Помаранчевої революції та Євромайдану. Патріотичні настрої під час сучасної війни на Сході України зумовили часткове переосмислення раніше категоричних постулатів традиційного пацифізму.

Теоретичне значення дослідження. Автор вперше у вітчизняній науковій думці здійснив комплексне дослідження особливостей богословської та соціальної ідентифікації п'ятидесятництва. Результати аналізу дозволяють подолати богословські й релігієзнавчі стереотипні уявлення про п'ятидесятництво як про незрілу протестантську течію без визначених богословських засад та з наявною еклезіологічною хаотичністю. Відповідний приріст наукового знання дає змогу активізувати подальші наукові богословські, релігієзнавчі, філософські, дослідження, що стосуються світового та вітчизняного виміру течій харизматичного християнства.

Практичне значення дисертації. Висновки і теоретичні твердження, які обґрунтовані в дисертаційному дослідженні, сприяють глибшому розумінню течій харизматичного християнства в XX – початку XXI ст. Вивчення богослов'я та практик п'ятидесятництва дозволяє збагнути глобальне поширення руху, його спроможність до адаптації в різноманітних культурних контекстах, соціально значущу діяльність. П'ятидесятницький світогляд створює альтернативу сучасним секуляризаційним процесам й може слугувати потужним імпульсом церковного оновлення. У вітчизняному контексті

вивчення п'ятидесятництва дозволяє подолати окремі рудименти минулого, які збереглися серед значної частини суспільства у вигляді стійких упереджень і негативних стереотипів стосовно п'ятидесятників. У свою чергу це сприятиме подоланню міжкультурних, міжрелігійних і міжконфесійних конфліктів, відкриватиме нові можливості для діалогу, взаємодії богословського, філософського й релігієзнавчого дискурсів, прокладатиме шлях до толерантності та взаєморозуміння.

Результати дисертаційної роботи можуть бути використані у теологічних, релігієзнавчих, філософських та історичних дослідженнях, а також враховані при подальшому аналізі розвитку сучасних течій харизматичного християнства. Висновки дисертаційного дослідження можуть бути застосовані у підготовці спецкурсів із проблем історії, теології та філософії протестантських течій. Матеріали дослідження можуть також слугувати для підготовки відповідної навчальної та методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, що представляє ідеї та розробки, які здобувач сформулював самостійно для забезпечення досягнення поставленої мети та виконання встановлених завдань. Використані у дисертації ідеї, гіпотези та положення інших авторів мають відповідні посилання і використанні лише для підкріплення ідей здобувача. Кандидатську дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України на тему «Пізній протестантизм в Україні: інституційний та суспільно-політичний аспекти (1991-2004 рр.)» захищено 13 квітня 2007 р. в Запорізькому національному університеті. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовуються.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні ідеї та положення дисертації були викладені в доповідях на 19 наукових та науково-практичних конференціях різних рівнів, із них 13 міжнародних, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «П'ятидесятництво в Західній Україні: історія і сучасність» (Львів, 5–6 березня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація: східноєвропейські виміри» (Вільнюс, 24–25 квітня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація: східноєвропейські виміри» (Острог, 13–15 квітня 2015 р.), Міжнародній конференції «Пострадянський протестантизм: проблеми ідентифікації та контури майбутнього» (Львів, 18 квітня 2016 р.), Міжнародній конференції «Реформація: людина, церква, суспільство» (Санкт-Петербург, 20–21 квітня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Реформація: богослов'я, культура економіка» (Сіетл, 10–11 листопада 2017 р.), Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Становлення та розвиток вітчизняної богословської освіти (до 1025-річчя хрещення Русі)» (м. Київ, 24 жовтня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні» (30 травня 2013 р., Чернівці), Науково-практичній конференції «Шляхи слов'янського богослов'я армініанської традиції» (Львів, 19–20 грудня 2008 р.),

Науковій конференції «Реформація і сучасний світ (Філософія, богослов'я, наука) (Одеса, 28–29 вересня 2017 р.), Конференції «Двадцять років благовістя в Україні: здобутки та втрати» (м. Свалява, 8–10 лютого 2011 р.), Міжнародній конференції «Реформація і католицтво» (Львів, 3 листопада 2015 р.), Міжнародній конференції «Реформація і православ'я» (Київ, 26 листопада 2015 р.), Міжнародній конференції «Реформація в контексті культурного порубіжжя» (Мінськ, 13 жовтня 2016 р.), Науково-практичній конференції «Церква: біблійні і богословські аспекти в сучасному ракурсі» (Одеса, 4–5 квітня 2013 р.), Звітній науковій конференції НПУ ім. М.П. Драгоманова (6 квітня 2016 р.), Міжнародній конференції «Вплив Реформації на формування євангельської духовності» (Кишинів, 26 листопада 2016 р.), Міжнародній конференції «Реформація й освіта» (Москва, 12–13 жовтня 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні тенденції розвитку суспільних наук в Україні» (м. Київ, Україна, 10–11 листопада 2017 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені в одноосібній монографії, 19 наукових статтях у фахових виданнях, 8 статтях у зарубіжних фахових видання та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз, а також у 8 статтях і тезах в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій.

Структура й обсяг дисертації, послідовність викладу матеріалу обумовлені логікою дослідження проблеми, яку, своєю чергою, визначають мета і завдання дисертаційної роботи. Дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 488 сторінок (основний зміст роботи викладено на 450 сторінках). Список використаних джерел налічує 443 найменування, з них – 237 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, визначається об'єкт і предмет дослідження, формулюється мета й наукові завдання роботи, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, її зв'язок з науковими програмами. Наводяться дані про апробацію та публікації основних результатів дослідження.

У **першому розділі «Ідентичність п'ятидесятництва як предмет наукового аналізу»** виокремлюються особливості методології дослідження розвитку п'ятидесятницького руху, представлено тріадний підхід «Дух-Слово-Спільнота», який виражає сутнісні богословські характеристики п'ятидесятництва, виокремлено основні компоненти п'ятидесятницької ідентичності та окреслено ключові концепції генези п'ятидесятництва.

У **підрозділі 1.1 «П'ятидесятництво як вираження концепції “Дух – Слово – Спільнота”»** окреслено методологічний підхід А. Йонга, який впливає з тринітарних досліджень й прагне досягнути причетності вірних до відмінності, взаємозалежності, обопільності та перихоретичності відносин між Духом, Сином та Отцем. Категорія «Духа» виражається в практиці, досвіді та

інтерпретації й виходить із розуміння, що Бог являє себе через суб'єктивний досвід, а розуміння має фундаментальне значення для інтерпретації цього досвіду. Момент «Слова» концентрується на думці та об'єктах, які є вихідними даними для інтерпретації. Особливе значення тут має зустріч із Христом через Писання. Акцент на «Спільноті» фокусує увагу на загальних умовах та традиціях, які формують прийняті інтерпретації. До них належать різноманітні церковні параметри й теологічні традиції, критично використовувані в теології. Враховуючи, що п'ятидесятники спочатку практикували власну духовність, а лише згодом зробили спроби її обґрунтувати, пріоритетність Духа над Словом виглядає виправданою. Загалом, цей тріадний підхід виходить із конкретного досвіду Духа, тримає увагу на христології й зорієнтований на діяльності Спільноти у позацерковному контексті.

У *підрозділі 1.2 «Основні компоненти п'ятидесятницької ідентичності»* основну увагу приділено самотній духовності «руху Духа». Така широка ідентичність обумовила надзвичайне розмаїття п'ятидесятництва, яке типологічно може бути розділене на «класичні течії», харизматичне оновлення та рух «Третьої хвилі». Крім цього, доведено, що п'ятидесятництво може розумітися як переживання певного досвіду, сповідання доктрини чи приналежності до церкви, яка інституційно належить до п'ятидесятництва.

П'ятидесятництво ідентифікується через христоцентричну харизматичну духовність, в якій Ісус сприймається як Спаситель, Той, хто освячує, Цілитель, Хреститель Духом, і Цар, Який прийде незабаром. Хрещення Святим Духом із «початковим фізичним доказом», яким визнається говоріння іншими мовами, є ключовою характеристикою харизматичної духовності. Це переживання мислиться як засіб причетності до Божої присутності, завдяки якій можна досягти більшої повноти життя в Дусі, а також отримати «спорядження» для виконання місіонерської мети церкви. Харизматичний досвід у середовищі п'ятидесятників вважається продовженням досвіду першоапостольської церкви, формуючи наративну традицію, яка виступає як одне з втілень християнського метанаративу. Відмінності в контекстуальних спільнотах та наративних традиціях не дозволяють уніфікувати п'ятидесятництво, якому притаманна єдність у різноманітності. Тому варто говорити про «п'ятидесятництва» в цілому як комплекс істотно відмінних, але не цілком незв'язних рухів.

Важливим компонентом п'ятидесятницької духовності є типові п'ятидесятницькі богослужіння, які створюють літургійний контекст для містичної зустрічі, переживання божественного. Спонтанність, безпосередність зібрань «руху Духа» підкріплюються закликом виходу до віттаря, де звершуються молитви за сповнення Духом, зцілення, звільнення і т. д. Встановлено, що специфічною рисою п'ятидесятницької духовності є її егалітарний характер, який передбачає, що всі християни незалежно від соціальної, гендерної, расової та етнічної ознаки повинні очікувати отримання сили Святого Духа. Звідси, можна говорити про таке всезагальне очікування як своєрідну форму демократизації та примирення. Пневматологічний наголос п'ятидесятництва, помножений на місіонерські імперативи, визначає

екуменічну спрямованість ідентичності п'ятидесятництва, в основі якої лежить спільний духовний досвід.

У *підрозділі 1.3 «Концепції генези п'ятидесятництва у світовому та вітчизняному контексті»* виявлено, що в західних дослідженнях з історії п'ятидесятництва переважає історико-теологічна концепція генези руху, яка наголошує на теологічному контексті руху, вказуючи на трансформації доктринального змісту протестантизму як на ключовий фактор для подальшого розвитку п'ятидесятництва. Важливими вважаються соціальні причини, пов'язані з расовою і гендерною емансипацією. Розпочавшись серед маргінальних прошарків суспільства, п'ятидесятництво з його акцентом на суб'єктивному духовному досвіді й індивідуальному самовираженні віруючого змогло забезпечити «вищий рівень компенсації», аніж інші течії християнства. На початку ХХІ ст. дослідники наголошують на місіонерському характері п'ятидесятництва та його еклезіології, яка повністю пристосована для потреб місіонерства. Актуалізація істориками неамериканських джерел походження п'ятидесятництва заперечує інтерпретацію п'ятидесятництва лише як істотно американського експортного продукту. «Рух Духа» зародився в багатьох осередках й, попри явно схожі вірування і настанови, не мав очевидних ознак взаємного спричинення.

У вітчизняному контексті західній концепції походження п'ятидесятництва, яка передбачає запозичення вчення та практики ззовні й адаптації до місцевих релігійних реалій, протиставляється «автохтонний» підхід, що наголошує на самобутніх духовних шуканнях у середовищі в основному містичного православного інакомислення, підживлених проповідями реемігрантів. Заслуговує на увагу також підхід до п'ятидесятництва як до нового рівня розвитку євангельських течій на початку ХХ ст., що знайшов вираз у стійкому інтересі до пневматології.

У *підрозділі 1.4 «Особливості методології дослідження п'ятидесятницького руху»* запропоновано цілісну богословську методологію аналізу генези та трансформацій п'ятидесятництва. Оскільки п'ятидесятництво – це рух, що поступово охопив практично все християнство, і лише частково пережив інституціалізацію, формалізацію та раціоналізацію, то для аналізу його ідентичності та її парадигмальних трансформацій ефективною виявилася методологія богословського аналізу світогляду як системи, що складається із основоположних наративів, відповідей на основні світоглядні питання, символів та релігійних практик (поклоніння, моральної поведінки, спільнотного спілкування тощо). Автор контекстуалізував методологію Н.Т. Райта щодо світогляду релігійних рухів, які перебувають на стадії становлення. Виявлено, що для розуміння ідентичності п'ятидесятництва необхідним є аналіз розуміння богословами і проповідниками руху біблійних наративів щодо хрещення Святим Духом та наративів щодо необхідності радикального повернення до церковної ідентичності апостольських часів із виявом надприродних харизм. Специфічне тлумачення цих наративів дозволяло бачити п'ятидесятникам свою особливу роль у кінці історії світу та церкви. Встановлено, що спільнотними

символами для руху стали самі чудеса й ознаки, а також особа хрещеного Святим Духом. Доведено, що релігійні практики були покликані не стільки конституювати рух як особливе явище, скільки пропонувалися в якості інструментів оновлення всього християнства.

У другому розділі «Історико-теологічні та регіоналістичні виміри п'ятидесятництва» з'ясовуються поліваріантні богословські витоки п'ятидесятництва, роль теологічних поглядів Ч. Пархама в оформленні руху, а також досліджено феномен духовного пробудження на вулиці Азуза в Лос-Анжелесі, який започаткував сучасне п'ятидесятництво. Окреслено основні теологічні та соціальні виміри північноамериканського, європейського, азіатського, африканського та латиноамериканського п'ятидесятництва. Також кристалізовано історико-богословські особливості неоп'ятидесятницьких рухів.

У підрозділі 2.1 «Історико-теологічні витоки руху» аналізуються витоки п'ятидесятницького руху у протестантському середовищі. Доведено, що особливості духовності п'ятидесятництва були укорінені у веслеянському рухові святості. Під його впливом у кінці ХІХ ст. в межах протестантських церков культивується інтенсивний суб'єктивний містичний досвід, наголошується на вербальному безпосередньому спілкуванні, заперечується значення теоретичного і символічного богопізнання, схвалюється спонтанне поклоніння Богові, підкреслюється необхідність дистанціювання особистості та громади від світського життя, цінується досвід пророцтв.

Синтез ідей методистського перфекціонізму та американського ревайвелізму простежується в теології попередника п'ятидесятництва Ч.Фіннея. Він поєднує доктрину повного освячення з необхідністю отримання християнином хрещення Святим Духом, не ототожнюючи ці події в житті християнина. При цьому, досвід хрещення Святим Духом отримав значення фактору забезпечення християнина духовною силою. Раннє європейське п'ятидесятництво зазнало впливу кесвікського руху, в надрах якого було вироблено вчення про святість невеслеянського типу. В його основі лежав пневмацентричний наголос в освяченні, рівень якого залежить від дії Духа, а не зусиль людини.

Теологічні контури раннього п'ятидесятництва сформовані під впливом преміленіалізму ХІХ ст. Ця есхатологічна модель посилила дихотомізацію світогляду віруючих: навернення сприймалося як перехід від абсолютної темряви до абсолютного світла. Під впливом преміленіалізму ранні п'ятидесятники сприйняли диспенсационалістські погляди, песимістичне ставлення до світу, віру в раптовість й вирішальність Другого приходу Христа. У свою чергу такі переконання обумовили акцент на вербальній проповіді в місіології та скептичне ставлення до соціальної діяльності. Також встановлено, що на формування ідентичності п'ятидесятництва мав вплив рух зцілення з його емпазою на спокутування як джерело фізичного оздоровлення.

Ключову роль у формуванні теологічної моделі раннього п'ятидесятництва зіграв Ч. Пархам, в поглядах якого зійшлися усі наведені богословські побудови з радикального американського теологічного розмаїття епохи.

Преміленіалістський наголос у вчені Пархама вів до усвідомлення необхідності всесвітньої євангелізації «від серця до серця». Спроможність до благовістя з'являлася завдяки хрещенню Святим Духом, яке підтверджувалося надприродною спроможністю до говоріння на земних мовах без попереднього їх вивчення. Зцілення та надприродні харизми розглядалися Пархамом як один з наслідків хрещення Святим Духом задля підтвердження авторитетності проповіді та панування Христа на місійних полях. Сіоністські та адвентистські погляди Пархама сприяли посиленню пророчих есхатологічних очікувань та відповідали певним суспільним запитам на межі століть.

У *підрозділі 2.2 «Феномен Азуза та північноамериканське п'ятидесятництво: теологічний та соціальний виміри»* проаналізовано події духовного пробудження в Лос-Анжелесі в 1906–1909 рр. та визначено їх вплив на глобальне п'ятидесятництво. Переглядаючи традиційну модель генези «руху Духа» у бік визнання автентичності «місцевих п'ятидесятництв», неможливо обмежити вплив пробудження на Азуза-стріт лише північноамериканським контекстом. Двадцять шість п'ятидесятницьких деномінацій вважають, що їхня історія почалася з цього пробудження. Його феномен полягає у спробі відродити пневматологічний егалітаризм першоапостольської церкви з потужним місіонерським наголосом, який долає характерні для початку ХХ ст. расові, гендерні та деномінаційні обмеження й витворює новий тип спільноти, яка тяжіла до новозавітної койнонії. Очільник пробудження У. Сеймур дистанціювався від ксенолалічної ексклюзивності Ч.Пархама. Хоча говоріння на інших мовах відіграло важливу роль у діяльності руху «Апостольської віри» Сеймура, основний наголос робився на силі для служіння, особливо на ниві євангелізації. Поєднання доктрин особистого спасіння, святості, божественного зцілення, хрещення Святим Духом як сили для служіння із гострим очікуванням близького другого приходу Христа забезпечувало для пробудження довготривалий вплив, навіть після кризи та закриття місії.

Феномен діяльності місії на Азуза-стріт також полягає в передачі поглядів та практик у вже існуючі деномінації. Чимало церков й окремих місій у США та в цілому у Північній Америці розширили свою роботу або реорганізували її таким чином, щоб ототожнювати себе новим рухом. Імпульс ревайвелістських подій у Лос-Анжелесі мав значний міжнародний вимір, сформувавши чимало місіонерів та лідерів «руху Духа» й слугуючи своєрідним духовним камертоном для локальних пробуджень початку ХХ століття.

Пробудження на Азуза-стріт визначило характер п'ятидесятництва в Північній Америці, формуючи його теологічні, деномінаційні та мультирасові особливості. Теологічні протистояння між веслеянським та реформатським крилом хрещених Святим Духом зумовили поділ руху на п'ятидесятництво «трьох благословень» та п'ятидесятництво «двох благословень», представники якого не вбачали в досвіді освячення обов'язкової умови для переживання духовного досвіду. Частина п'ятидесятників дрейфувала в бік унітаризму, спричинивши необхідність богословської ідентифікації руху. Разом із

теологічними відбувалися деномінаційні фрагментації раннього п'ятидесятницького руху в Північній Америці. Критеріями деномінаційності став історичний, богословський та расовий фактори. Частина об'єднань руху святості продовжили своє існування, додавши до своїх практик типовий п'ятидесятницький досвід. Асамблеї Божі сприйняли реформаторську ідею завершеності викупної жертви як передумови освячення, у той час як Церква Божа, Церква Божа у Христі та деякі інші деномінації дотримувалися позицій руху святості. Домінуюча в межах консервативного протестантизму расова сегрегація невдовзі розділила «рух Духа» на афро-американський та білий американський сегменти. Було суттєво обмежено можливість жіночого лідерства та служіння.

Доведено, що процес інституціоналізації хрещених Святим Духом у північноамериканському контексті спричинив налагодження стосунків із консервативним протестантизмом. Це сприяло набуттю рухом певної респектабельності, а також запозиченню теологічних елементів ідентичності євангельського протестантизму. Паралельно йшов процес втрати еклезіологічних та соціальних надбань пробудження: звужувалася міжрасова платформа руху, змінилося відношення до жіночого служіння, пацифістська позиція поступово трансформувалася до мілітаристської. Водночас дрейфування у напрямку консервативного протестантизму уможливило подальшу фрагментацію руху й появу цілого ряду незалежних євангелістів, які підготували теологічний ґрунт для «харизматичного оновлення».

У *підрозділі 2.3 «Європейське п'ятидесятництво»* з'ясовано основні передумови та траєкторії розвитку «руху Духа» в Європі. Незважаючи на те, що перший популяризатор ідей П'ятидесятниці Т. Барратт зіткнувся з новим досвідом в США, в європейському протестантському контексті ХІХ ст. сформувався сприятливий ґрунт для поширення нового вчення. Мова йде про пієтистське відновлення у лютеранстві та його інтерес до вивчення Біблії, турботу про внутрішню духовність, а також місіонерські мотиви, кесвікський рух у Великобританії, представники якого пневмацентрично інтерпретували досвід освячення, та Уельське пробудження початку ХХ ст., яке характеризувалося потужною емоційністю, свіжим потягом до Писання, масштабними соціальними трансформаціями.

П'ятидесятництво здебільшого поширилося в Північній Європі, особливо у скандинавських країнах, де, за винятком Данії й Ісландії, стало найбільшою християнською течією поряд із державними лютеранськими церквами. У Німеччині течії євангельського протестантизму усіяко перешкождали розвитку «руху Духа», підписавши Берлінську декларацію, яка ототожнювала п'ятидесятницькі практики з проявами спиритуалізму. У післявоєнний час траєкторія розвитку руху зміщується в південно-східному та східному напрямках, де панівною традицією є православ'я.

Розмаїття траєкторій розвитку руху в регіональному та національному контексті пов'язане з різним деномінаційним минулим очільників руху, а також релігійним та суспільно-політичним контекстом, в якому розвивалося

п'ятидесятництво. В цілому для руху хрещених Святим Духом в Європі характерна плюральність, екуменічні відносини, місіонерський акцент, а також широкий діапазон еклезіологічних форм – від конгрегаціоналізму в Швеції до єпископальних церковних систем у Румунії. На початку ХХІ ст. нечисельні п'ятидесятницькі рухи в Західній Європі переосмислюють власну ідентичність через виклик секуляризму.

У *підрозділі 2.4 «Особливості п'ятидесятництва в азіатському контексті»* визначено, що формування п'ятидесятницької ідентичності у цьому регіоні відбувається завдяки динамічній взаємодії між хрещеними Святим Духом та їх соціокультурним середовищем. Доведено, що азіатське п'ятидесятництво може інтерпретуватися як «автохтонне», із значним розмаїттям у контекстуальних спільнотах та наративних традиціях з невеликим зовнішнім місіонерським втручанням. Прочитання Писання у світлі контекстуальних традицій і викликів породило унікальне розуміння християнства, в якому знайшлося місце для форм та вірувань, близьких до релігійності й культури корінних народів.

Аналіз окремих п'ятидесятницьких моделей в Індії, Китаї, Кореї та Філіппінах демонструє поступ п'ятидесятницького руху в несприятливих соціально-політичних та економічних умовах. Протистояння їм відбувається шляхом створення альтернативної реальності, котра перенаправляє пріоритетну увагу церкви на духовні переживання, які розглядаються у якості джерела сили для повсякденного життя. Азіатські п'ятидесятницькі спільноти також залежні від харизматичного лідерства, яке забезпечує радикальне контекстуальне бачення. Харизматична влада стверджується проголошенням зустрічі з Богом в кризових ситуаціях і наділяється такими властивостями, які забезпечують прихильність до неї та беззаперечну віру в її можливість.

П'ятидесятництво в Південно-Східній Азії схильне до створення мега-церков. Вони не обов'язково належать до п'ятидесятницьких деномінацій, однак їх характеризує п'ятидесятницька духовність, богослужіння та теологія. Їх зріст корелюється з швидкою урбанізацією регіону. На початку ХХІ ст. п'ятидесятництво в Азії зустрічається з викликом надмірної контекстуалізації, коли контекст перевершує богословську конструкцію руху, загрожуючи його ідентичності.

У *підрозділі 2.5 «“Рух Духа” на африканському континенті»* здійснено типологізацію строкатого п'ятидесятницького середовища у Африці. Ранньою формою п'ятидесятництва на континенті слід вважати африканські ініціативні церкви, які формуються з пророчих рухів на тлі незадоволення надмірною раціоналізацією богослужіння західних євангельських місій. Нові групи прагнуть до амбівалентних стосунків з африканською релігією та культурою, запозичуючи ті їх елементи, які мають глибоке символічне значення. Акцент на пневмацентричності, зціленні й екзорцизмі, койнонічності та невимушеності богослужіння органічно сприймається серед широких верств африканського населення південніше Сахари.

Класичні п'ятидесятницькі рухи в Африці були започатковані, дякуючи

імпульсу пробудження на Азуза. Вони досягнули значного успіху завдяки принципам мультирасовості, гендерної рівності та безпосередності в богослужінні. Процеси інституціоналізації помітно загальмували розвиток класичних течій й стали одним із факторів «харизматичного оновлення», яке домінує на континенті. Досягнення нових п'ятидесятницьких рухів обумовлені їх суголосністю з місцевим релігійним контекстом. Емпіризм п'ятидесятництва, його акцент на досягнення прагматичних цілей, а також комплекс релігійних ритуалів, які служать стратегіями виживання для економічно та соціально незабезпечених африканців, являють собою унікальну контекстуалізацію християнства. Доведено, що їй слугують також акцент на пандемонізмі, божественному зціленні та звільненні, проповідь про «процвітання та успіх» християнина, а також харизматичне лідерство.

Африканська модель харизматичного християнства була експортована в український релігійний простір й значною мірою прижилася, що може свідчити про спільні релігійні запити та проблеми постколоніальних суспільств в африканському та пострадянському контексті.

У *підрозділі 2.6 «Феномен пентекосталізації Латинської Америки»* досліджено стрімке зростання п'ятидесятництва в іспаномовній та португаломовній Америці. Поступ руху осмислюється в контексті використання євангельських духовних пошуків у «доп'ятидесятницьку» епоху, автохтонних пневмацентричних вчень та зовнішніх місіонерських впливів у регіоні панівного католицизму. Доведено, що п'ятидесятництво в Латинській Америці становить собою своєрідний богословський гібрид, який враховує народний потяг до надприродного й протистояння з демонічними силами, комбінуючи його з елементами популярної культури, відомої своїм голосінням та феєричною музикальністю. При цьому, п'ятидесятницький рух демонструє значний демократичний потенціал, долаючи соціальні перешкоди, кланові традиції та зашкарублі звичаї.

У загальних рисах періодизація латиноамериканського п'ятидесятництва відповідає трьом хвилям поступу «руху Духа»: «класичному п'ятидесятництву», «харизматичному оновленню» та неохаризматичній «третій хвилі» 80-pp. ХХ ст. Основними компонентами першого етапу стала духовна діяльність екзальтованих кіл євангельського християнства, становлення класичних п'ятидесятницьких деномінацій на кшталт Асамблей Божих та формування самобутніх форм креольського п'ятидесятництва. Другий етап відображає появу харизматичного руху в історичних церквах, включаючи домінуючий католицизм, що проходило на тлі розколів у середовищі «руху Духа» першої хвилі. Визначено, що третій період латиноамериканського «руху Духа» породив найбільш інноваційну версію пневматичного християнства. Її відмінні риси полягали в подальшому розмиванні деномінаційних бар'єрів за рахунок тем зцілення, екзорцизму і «вчення про процвітання», широкого використання новітніх способів пропаганди та «вторгненням» у політику.

Латиноамериканський контекст породив специфічні п'ятидесятницькі рухи, аналогів яких не можна знайти в інших контекстах, хоча в останні

десятиліття йде потужний експорт цієї специфічної релігійності. Мова йде про містично орієнтовану «Церкву Маранати» з її еклезіологічними та етичними специфікаціями, покликаними стати антиподом домінуючій культурній парадигмі. Натомість, рух «Government-12», заснований на принципах споживчого релігійного маркетингу, сповідує неохаризматичні постулати необхідності «повного звільнення», віру в пандемонізм, харизматичний тип лідерства.

У *підрозділі 2.7 «Історико-богословські особливості “неоп’ятидесятницьких рухів”»* визначена природа історико-релігійних та соціокультурних духовних оновлень у «русі Духа». Окреслено логіку відмінності в типологіях, які інтерпретують течії харизматичного християнства як логічне продовження п’ятидесятництва, так і зараховують його до нових релігійних течій.

У підрозділі здійснений порівняльний богословський та еклезіологічний аналіз п’ятидесятницького і харизматичних рухів. Якщо в суспільствах глобального Півдня слід говорити про суголосність понять «п’ятидесятницький» та «харизматичний», то в північноамериканському та європейському контекстах їх варто розмежовувати через походження в різні історичні епохи й успадкування їх основних характеристик і суттєвих відмінностей. За своєю суттю «харизматичне оновлення» – це спроба практикувати п’ятидесятницькі прояви за деномінаційними та віронавчальними межами класичного п’ятидесятництва. Спільність духовного досвіду успадковує харизматизм у відношенні п’ятидесятництва, однак доктринально харизматики тяжіють до історичних церков, в межах яких був пережитий цей досвід. Зокрема, харизматики не поділяють п’ятидесятницького вчення про поетапність навернення та хрещення Духом Святим, вчення про інші мови як «початковий фізичний доказ», зв’язок духовного досвіду та місіонерської поведінки, роль освячення для набуття харизм. Водночас частина харизматиків в історичних церквах, зокрема в межах католицизму, зіткнулася з необхідністю гармонізації нового духовного досвіду й католицької догматики.

Частина харизматичних груп має неокреслені богословські погляди через надмірний акцент на переживання духовного досвіду. Для них характерне вірування у пандемонізм, необхідність емоційного зцілення, популяризація вчення про «успіх та процвітання через віру». В еклезіологічному відношенні п’ятидесятницька колегіальна форма управління громадами замінюється харизматичною лідерською моделлю.

Рух «Третьої хвилі» або «пауер-іванжелізму», який датують 80-ми рр. ХХ ст., має менш виразні відмінності від попереднього «харизматичного оновлення». Під ним розуміються спалахи проявів Духа, звичні для п’ятидесятників та харизматиків, в межах консервативних євангельських церков. У фрагментованих течіях «Третьої хвилі» здійснюється спроба поєднати євангельські доктрини з харизматичними практиками. В окремих випадках спостерігається вплив на представників «Третьої хвилі» елементів східного світогляду та практик руху «Нью Ейдж». Вітчизняний харизматизм

перебуває на початковому етапі свого формування і здебільшого являє собою реакцію нового покоління п'ятидесятників на неспроможність церковного керівництва адекватно оцінити духовні можливості, які прийшли з релігійною свободою. Водночас на початку XXI ст. харизматичні практики поширюються і в межах окремих груп у вітчизняних історичних церквах.

У третьому розділі «**Особливості теологічної ідентифікації п'ятидесятництва**» проаналізовано ключові специфікації п'ятидесятницької теології, зокрема герменевтичне обґрунтування роздільності духовного відродження та хрещення Духом Святим, вчення про інші мови, погляд на зцілення, а також чудеса, знамена й прояви духовних дарів.

У підрозділі 3.1 «**П'ятидесятницька герменевтика та вчення про роздільність духовного відродження та хрещення Святим Духом**» простежено трансформацію п'ятидесятницьких аргументів від акценту на історичні прецеденти новозавітних наративів до визнання особливого характеру пневматології авторів Євангелія. П'ятидесятники переконані, що описані Лукою події духовного хрещення відбувалися з віруючими, які вже були народжені згори. На цій підставі, досвід хрещення Святим Духом розглядається не лише як окреме, а й обов'язкове переживання житті християн.

У підрозділі доведено, що до пошуку богословських аргументів специфічних рис п'ятидесятницької теології спонукала критика євангельських кіл, зокрема богословів Д.Данна, Ф.Брунера та Д.Стотта, а також теологія харизматичних богословів, які, сприйнявши п'ятидесятницькі практики, відкинули вчення про послідовність. В основі ідеї ототожнення навернення та хрещення Святим Духом лежить переконаність у перевазі дидактичних частин Писання над історичними, згідно з якою нормативні духовні дії для християн зосереджені здебільшого в посланнях Павла. Скориставшись переосмисленням богословського характеру біблійних розповідей у євангельській теології другої половини XX ст., п'ятидесятницькі богослови У. і Р.Мензіс, Р.Стронстад та У.Аткінсон сформувавши концепцію особливого характеру пневматології Луки, яка полягає в наділенні силою для служіння, а також пророчими здібностями. На думку п'ятидесятників, такий підхід доповнює основні виміри паулістичної пневматології, пов'язаної з дією Духа в контексті новозавітного буття християнина. Розгляд двотомного тексту Луки поза межами інших текстів зберігає розмаїття книг Біблії й стверджує місіонерську природу й призначення дару П'ятидесятниці, вивільняючи тим самим місіональний потенціал сучасної церкви.

У роботі окреслено декілька підходів у п'ятидесятницькому богослов'ї щодо харизматичної складової в пневматології Луки. На основі герменевтичного аналізу книги Дії Апостолів, охрещеним належало взяти участь у всесвітній євангельській місії християнської церкви. Із прийняттям сили приходила сміливість у свідочстві, керівництво в здійсненні місії, а в окремих випадках (попри незгоду Р.Мензіса, який розмежовує наслідки дії Духа та сили) здатність зцілювати хвороби, здійснювати екзорцизм і навіть право судити. Окресливши особливості пневматології Луки, п'ятидесятницькі

богослови пропонують зіставити її характер з ідеями інших новозавітних авторів задля створення цілісного пневматологічного богослов'я. Загалом, тексти Євангелія засвідчують багатоманітну роботу Духа в людях та спільнотах, яку п'ятидесятники, використовуючи почасти різну лексику, розділяють на сотеріологічну та харизматичну складові.

У *підрозділі 3.2 «Хрещення Святим Духом та інші мови: п'ятидесятницька інтерпретація»* здійснено спробу обґрунтувати природу богословського взаємозв'язку між даром П'ятидесятниці та говорінням мовами. Доведено, що спроможність молитися на інших мовах здебільшого визнається ключовим зовнішнім фактором належності до п'ятидесятництва. Мова йде не просто про дар мов, а про мови як обов'язковий «початковий фізичний доказ» хрещення Святим Духом. У більшості випадків саме явище набуває вигляду інтенсивного релігійного переживання, яке виражає себе екстатичним мовленням. Характер мовлення як правило не пов'язаний з будь-якою людською мовою й незрозумілий для оточуючих. Попри відсутність у Новому Завіті явно вираженої та чітко сформульованої доктрини про мови як початкове свідчення, п'ятидесятники виводять її з пророчої природи пневматології Луки й вчення апостола Павла про те, що особистісна практика молитви на мовах має формуючий й потенційно універсальний характер.

З'ясовано, що для п'ятидесятників паулістична пневматологія, зокрема, текст 1 Коринтян 12–14 розділи, не розглядається як спроба обмежити практику глосолалії. Вважається, що апостол прагне відкоригувати пов'язані з духовною практикою ексцеси, а не засудити чи скасувати її загалом. П'ятидесятництво солідарне у впевненості, що наявність мов не є ознакою духовності чи святості. Передбачаються також наявні результати постійного перебування Духа, діапазон яких коливався від плодів Духа, описаних ап. Павлом у Посланні Галатам (5:22–23), до активної місіонерської праці.

У теологічному значенні доктрина початкового доказу функціонує сакраментально: вона є зовнішнім підтвердженням внутрішньої благодаті, отриманої від Божого Духа. Доступність масового говоріння мовами впливає на місіональну активність руху, його еклезіологічні конфігурації, інтенсивність літургійних практик. Попри окремі відмінності в підходах стосовно наслідків досвіду хрещення Духом Святим, вчення про початкову фізичну ознаку є однією з ключових складових п'ятидесятницької ідентичності.

У *підрозділі 3.3 «Специфіка п'ятидесятницького вчення про зіцелення»* окреслено історичні, біблійні та богословські засади п'ятидесятницьких поглядів та практики фізичного оздоровлення. З'ясовано, що походження раннього п'ятидесятництва здебільшого з середовища соціально маргіналізованих груп, а також частково успадкована теологія руху святості з її акцентом на зіцеленні як частині голгофського спокутування разом із несприйняттям тогочасної медицини, виокремили компонент фізичного зіцелення як один із ключових для визначення ідентичності руху. Значною мірою початкова п'ятидесятницька практика зіцелення була заснована на біблійних (в основному новозавітних) прецедентах, помножених на переконаність у

постійній досяжності Бога. Згодом п'ятидесятницькі біблеїсти прагнули легітимізувати нормативність сучасної практики зцілення через апеляцію до пророцтва Ісайї в 53:4–5 та його імплікації в Євангелії від Матвія 8:14–17, вбачаючи в цих текстах потенціал фізичного оздоровлення.

У підрозділі продемонстровано спроби богословського обґрунтування зцілення в п'ятидесятництві. Надприродне оздоровлення вважається частиною триваючої роботи Ісуса в церкві напередодні парусії. Виходячи з холістичного антропологічного вчення та розглядаючи викупну жертву Христа як джерело фізичного оздоровлення, а також вбачаючи кінцевою місійною метою преображення творіння, сучасні п'ятидесятники проголошують реальність зцілення як частину вселенського Божого задуму, який включає і фізичну сторону життя людини. Цінність зцілення посилюється місійним наголосом п'ятидесятництва, особливо в країнах глобального Півдня, оскільки розглядається у якості потужного інструменту принесення Царства Божого в життя конкретної людини.

Нові світоглядні й теологічні виклики змушують «рух Духа» частково переглядати ставлення до зцілення. Цей процес виражається в теологічній «легітимізації» медицини, запереченні універсальності чудесного оздоровлення, розширенні ідеї зцілення на емоційну та психосоматичну складову людини. У спробі побачити надприродне втручання Бога в умовах гріховності й приреченості фізичного світу, хрещені Духом мусять апелювати й до одного та іншого.

У підрозділі 3.4 **«Особливості п'ятидесятницької пневматології: погляд на чудеса й знамена та духовні дари»** доведено, що виникнення п'ятидесятництва в добу пізнього модерну не завадило руху вірити в надприродні чудеса та знамена, а також обдарування вірян харизмами. Звинувачуючи протестантів у досвідному та трансцендентному збідненні віри, п'ятидесятники «повертають» реальність Бога, Який здатний порушувати закони природи й відкривати очі віруючих на ті принципи, які їм невідомі, але були закладені Ним від початку.

У дисертації з'ясовано, що в п'ятидесятництві зберігається певна напруга у взаємодії понять «Слово» та «Дух». З одного боку, представники руху визнають, що Божя воля відкрита не лише в біблійному тексті, а й дякуючи дії духовних дарів в окремих вірних, які доносять «слово знання» усій спільноті. З іншого, на тлі харизматичного оновлення та руху «третьої хвилі», п'ятидесятники прагнуть обґрунтувати поняття «нормативної духовної дії» або «чуд завіту», спираючись на текст Писання як остаточний авторитет. Демонструючи бажання подолати надмірний інтелектуалізм й відкрити царини уяви, емоцій, чуд та дарів, п'ятидесятники воліють зберегти ключову роль Біблії в християнському житті, при цьому не обмежуючи спроможність Бога відкривати Себе індивідам через Божий Дух. П'ятидесятники вбачають у наративах Луки не лише наголос на чудесах й знаменах, а й намагання забезпечити від надмірного захоплення ними, орієнтуючись на слово й натхненне свідчення.

Встановлено, що сучасна п'ятидесятницька пневматологія заперечує тезу про те, що хрещення Духом є «ключем» до усіх духовних дарів, але продовжує відстоювати природний зв'язок духовного досвіду зі специфічною групою дарів пророчого типу. Також вказано на егалітарність п'ятидесятницького вчення про духовні дари, виражену в ідеї «пророцтва усіх вірних», що дозволяє течіям класичного п'ятидесятництва здебільшого уникати елітарних еклезіологічних форм, притаманних харизматичним течіям.

У четвертому розділі «Практична теологія п'ятидесятництва та її вплив на ідентичність руху» проаналізовано місіонерський вимір п'ятидесятницької еклезіології, з'ясовано логіку трансформації підходів до тлумачення Писання, окреслено суть та форми п'ятидесятницького богослужіння, а також досліджено екуменічні прагнення «руху Духа».

У підрозділі 4.1 «П'ятидесятницька місійна еклезіологія» доведено, що ранні п'ятидесятники, орієнтуючись на наративи новозавітної книги Дій Апостолів, прагнули транспонувати новозавітні зразки церковного життя, здебільшого не враховуючи як їх розмаїття та видозмін в Писанні, так і культурно-соціальної дистанції між першоапостольською церквою та реаліями початку ХХ ст. З цих причин, церква мислилася передусім як динамічна місіонерська спільнота, яка наповнена Святим Духом та скеровується Ним для реалізації місіонерського призначення церкви в умовах інтенсивних апокаліптичних переживань, викликаних преміленіалістською есхатологією. У місіонерській діяльності спостерігалася перевага акценту на вербальному проголошенні в силі Духа, скепсис до довгострокових соціальних програм, безпосередність п'ятидесятницького богослужіння, егалітаризм у практиці харизм та управління створеними спільнотами.

Подальші трансформації місійної еклезіології «руху Духа» пов'язані з поступовою втратою апокаліптичного фактору та, як результат, розширенням соціального бачення. Загалом, дослідження п'ятидесятницької місійної еклезіології засвідчує її трансформацію в залежності від зміни контексту. Суть цих змін – у переході від еклезіології, заснованої на євангелізмі, до еклезіології, сформованої на холістичному розумінні місії, від спонтанності місійно-церковної рефлексії раннього п'ятидесятництва до складних теологічних конструкцій. Сучасна п'ятидесятницька церковна спільнота мислиться як носій пневматологічних якостей та суб'єкт зустрічі зі Словом. Місія Церкви розцінюється як інтегральна частина місії Бога, загальної діяльності Трійці щодо дарування причетності до Божественного життя. У цілому п'ятидесятницька місійна еклезіологія рухається від подолання суб'єктивізму і примітивізму до творення об'єктивістських й інтерсуб'єктивних теорій місії та місійної еклезіології.

У підрозділі 4.2 «П'ятидесятницька герменевтика: “від Священного Писання до особистого свідчення”» окреслено контури п'ятидесятницької герменевтики як такої, яка все ще перебуває в процесі становлення. Перший підхід до тлумачення Писання можна визначити як «усний». Він характеризується наголосом на буквальному сприйнятті тексту Писання,

історичних прецедентах та пневмацентричній герменевтиці. Другий підхід, представлений богословом Г.Фі, сформований під впливом євангельської теології й орієнтований на перевагу дидактичних частин Нового Завіту над наративними, пошук авторського наміру в Писанні та врахування традиції тлумачення. Третій підхід, який уособлюють Х.Ервін, Р.Стронстадта У. й Р.Мензіс, звертає увагу на своєрідність теології Духа у новозавітних авторів, яких пропонують розглядати окремо, а потім вже співвідносити з текстами інших книг.

З'ясовано, що поява четвертого підходу до тлумачення Писання пов'язана з постмодерністським епістемологічним викликом. Ця тріадна концепція «Дух-Слово-Спільнота» розроблена в роботах К. Арчера та А. Йонга і спрямована на подолання раціоналізму й наголосу на провідній ролі досвіду в пізнанні. В рамках цього підходу п'ятидесятницькі інтерпретації Писання розглядаються як наративні, а не пропозиційні, динамічні, а не статичні, ґрунтовані на досвіді, що прагнуть зустрічі з Богом більше, ніж розуміння. При цьому наголошується на безперервності між Писанням та сучасним особистим свідченням. У момент зустрічі з Богом історія сучасного християнина стає частиною історії громади, до котрої він належить, яка, в свою чергу, є частиною біблійної історії. Подібний досвід – це зустріч зі Словом, завдяки якій Дух перетворює громаду на Спільноту.

Тріадний герменевтичний підхід не передбачає можливості встановлення єдиного значення тексту. Натомість вважається, що тексти Писання мають своєрідний надлишок значення, який перевершує будь-який первісний авторський задум. Таким чином, легітимізується поліфонія інтерпретаційних можливостей, яка не може бути дискордантною, бо Дух веде Спільноту в розпізнанні Слова.

У *підрозділі 4.3 «“Зустріч з Господом”»: профіль п'ятидесятницького богослужіння* проаналізовано основні етапи формування та розвитку п'ятидесятницького богослужіння. Його ранній період характеризується своєрідним поєднанням окремих практик руху святості з їх інтенсивним прагненням «другого благословення», з екстатичністю афро-американської культури та специфікацій нового вчення, а саме: масового говоріння мовами, молитви за зцілення, широким діапазоном індивідуальних виражень. За своєю суттю п'ятидесятницьке богослужіння було спонтанним, вербальним та розповідним, з акцентом на безпосередньому досвіді спілкування з Богом через Його Дух, що дозволяє звичайним людям дистанціюватися від світського щоденного досвіду і перейти в нову сферу духовних переживань. Доведено, що такий характер раннього п'ятидесятницького богослужіння було органічно транспоновано в країни глобального Півдня, де відчуття божественної безпосередності сприймалося як належне й різко контрастувало з раціоналістичними богослужіннями під керівництвом духовенства.

З'ясовано, що процеси інституціоналізації в п'ятидесятницькому середовищі, а також набуття рухом респектабельності уможливили трансформацію богослужіння в бік євангельських літургійних традицій. На

цьому тлі, в рамках харизматичного оновлення було здійснено спробу повернутися до вихідних богослужбових практик п'ятидесятництва завдяки «руху хвали та поклоніння» з його бажанням відновити елемент старозавітного та новозавітного славослов'я створенням невимушеної богослужбової атмосфери та широким залученням музичних інструментів.

Доведено, що вербальний характер служіння та пошук «свободи в Дусі» не означає відсутності символічних та ритуальних елементів у богослужінні «руху Духа». На тлі постмодерністського виклику з його акцентом на досвіді, творчому відродженні богослужбових форм та виявів духовності, притаманних іншим епохам та релігійним традиціям, сучасне п'ятидесятництво відкрите до тих літургійних практик, які посилюють відчуття надприродного.

Також у підрозділі окреслено характерні риси розвитку богослужіння у середовищі вітчизняних п'ятидесятників. Його ранній «вівтарний» характер, покликаний сприяти досягненню свідомого перетворювального переживання Бога, радикально відрізнявся від євангельського логоцентричного підходу до служіння. Водночас вплив домінуючого православного контексту, а також штучне поєднання п'ятидесятників з євангельськими християнами-баптистами знівелювали особливості богослужбових практик «руху Духа». У новітніх умовах помітні тенденції до впровадження, з одного боку, харизматичних елементів у п'ятидесятницьке служіння, а з іншого, спостерігаються спроби запровадження окремих літургійних практик історичних церков скоріше через прагматичні, ніж богословські мотиви.

У підрозділі 4.4 «*П'ятидесятницька духовність та екуменізм*» досліджено ідею раннього п'ятидесятництва про християнську єдність, які базувалися на рестораціоністській духовності, що тяжіла до новозавітних ідеалів й моделі ранньої церкви. Хрещені Духом християни вбачали у пережитому досвіді відновлення динаміки й атмосфери першоапостольських часів, своєрідну відповідь на молитву Ісуса про єдність Його учнів у 17 розділі Євангелія від Івана. Доведено, що форми раннього п'ятидесятницького екуменізму мали христологічні та пневматологічні обриси, посилені міжконфесійним, мультирасовим і багатонаціональним характером ранніх п'ятидесятницьких зібрань.

З'ясовано ключові причини втрати раннього екуменічного бачення п'ятидесятництва, які полягали в опозиції до форм п'ятидесятницької духовності в консервативному середовищі євангельського протестантизму. В подальшому, з організаційним оформленням ключових п'ятидесятницьких деномінацій, зокрема Асамблей Божих, їх очільники гальмували процес встановлення контактів з іншими церквами та екуменічними структурами. Натомість представники менших церков «руху Духа» в Європі, завдяки баченню Т.Барратта, Д.Джі та Д. дю Плессі, сприяли відродженню екуменічних інтенцій п'ятидесятництва. З харизматичним оновленням тема християнської єдності на підставі п'ятидесятницької духовності відроджується завдяки універсалізації п'ятидесятницького богослужіння та поширенню харизм поза межами п'ятидесятницьких організацій. Згодом деякі п'ятидесятницькі

спільноти включаються в процес богословських діалогів із представниками інших церков, а також долучаються до окремих структур у Всесвітній раді Церков.

На початку ХХІ ст. окремі п'ятидесятницькі богослови, зокрема С.Робек, доводять необхідність для «руху Духа» визнати власний екуменічний вимір і причетність до вселенської Церкви. Подібний діалог володіє потенціалом взаємовигідних наслідків, оскільки п'ятидесятники зможуть допомогти екуменічній теології набути необхідної самосвідомості новозавітної церкви, а екуменічний рух дозволить п'ятидесятникам оцінити сакраментальні, літургійні та соборні риси церкви, які відображені на сторінках Нового Завіту.

У **п'ятому розділі «Ідентичність вітчизняного п'ятидесятництва»** розкрито теологічні та соціальні виміри вітчизняних п'ятидесятницьких рухів християн євангельської віри і християн віри євангельської, а також простежено трансформацію п'ятидесятництва від місіонального руху до набуття обрисів єпископальної організації. Комплексно розкрито основні траєкторії розвитку сучасних найчисельніших п'ятидесятницьких деномінацій, які визначають ідентичність руху.

У **підрозділі 5.1 «Історико-еклезіологічні витоки та теологічне оформлення руху християн євангельської віри»** виокремлено еклезіологічні підходи попередників вітчизняного п'ятидесятницького руху, а саме течій «духовного християнства», які підготували ґрунт для початку п'ятидесятництва, а також окремі погляди баптистів та євангельських християн, що стали важливою частиною теологічних конструкцій хрещених Святим Духом. Попри прагнення відродити першоапостольську модель церкви, п'ятидесятники успадкували екстатичність та безпосередність, притаманну громадам христовірів, духоборів і молокан, баптистські акценти на святості та автономному устрої помісної громади, а також прагнення служити згідно з духовними дарами із залученням якомога більшої кількості віруючих, яке демонстрували євангельські християни. Пневмоцентрична еклезіологічна модель християн євангельської віри (ХЄВ) була достатньо ефективною для свого часу й привабливою як для неофітів, так і для вихідців зі споріднених течій. Християни євангельської віри від 1920-х рр. прагнуть втримати баланс у напружених стосунках між формою і свободою, ритуалом і харизмою, організацією та рухом, і це їм до певної міри вдається через місіонерську спрямованість існування громад та союзних інституцій. Центральним компонентом у формуванні еклезіології ХЄВ є новозавітне вчення про церкву, його ідеї, моделі та метафори, а також елементи еклезіології історичних попередників.

У підрозділі встановлено, що пневматологічний досвід, який інтерпретувався у межах ХЄВ як місіонерський засіб, визначив специфічні конфігурації теологічної ідентичності руху. Мова йде про прагнення перенести зразки першоапостольської духовності, яка мала витворити місіонерські спільноти Духа, що активно займаються благовістям. Акцент на біблійному богослов'ї без глибокої рефлексії, але з чутливістю до об'явлення, високі етичні

стандарти, залучення всієї громади у служінні та підпорядкованість церковному і союзному керівництву вирізняє ці «духовні спільноти». Високий рівень централізації руху був покликаний прискорити виконання Великого Доручення, а лояльність до держави мала стати запорукою для досягнення цієї мети. Рух ХЄВ підкреслює власну виключність, протиставляючи себе спорідненим течіям баптизму та євангельського християнства, що веде до абсолютизації окремих пневматологічних положень, які згодом в умовах радянських переслідувань та відсутності зовнішніх зв'язків із закордонними одновірцями, суттєво змінять теологічну систему п'ятидесятництва.

У *підрозділі 5.2 «Місійна еклезіологія західноукраїнського п'ятидесятництва»* продемонстровано, як основні принципи ранньої місійної еклезіології хрещених Духом Святим втілюються в західноукраїнському «русі Духа» у міжвоєнний період.

Спираючись на наративи книги Дії Святих Апостолів й розуміння П'ятидесятниці не лише як історичної події, а й триваючого духовного процесу, представники західноукраїнського п'ятидесятництва інтерпретували власний духовний досвід як інструмент для звершення місії. Місіональний імператив «руху Духа» обумовив гнучкість його організаційної структури, в якій надцерковна організація допомагає помісним громадам виконати їх місію, нівелюючи потяг до ієрархізації. Ключовою особою у такій еклезіологічній моделі постає благовісник, а не єпископ чи пресвітер, а харизматичний елемент в управлінні превалює над адміністративним. Егалітарний характер має й внутрішнє влаштування спільноти, в якій кожен вірянин розглядається як євангелист, включаючи жінок, оскільки наявність покликання й пророчого наділення силою долає соціальні та гендерні упередження.

Преміленіалістська зосередженість п'ятидесятництва обумовила наголос на євангелізаційну проповідь із підтвердженням чудес та знамен як вияву реальності Царства Божого. Натомість, соціальна активність, культурний та національний фактори були мінімізовані через очікування парусії і подій останнього часу. Водночас, модель місійної еклезіології християн віри євангельської виявилася найбільш дієвою в сільському православному контексті Волині, долучивши до руху здебільшого українців. Значно менші здобутки місійної діяльності хрещених Духом спостерігаються в греко-католицькому контексті Галичини та західноукраїнських містах, де переважало неукраїнське населення.

У *підрозділі 5.3 «Вітчизняний п'ятидесятницький рух на перехресті: місіональний чи єпископальний?»* проаналізовано історико-богословські передумови трансформації вітчизняного п'ятидесятництва від місіонального руху до єпископальної організації протягом ХХ – початку ХХІ ст. Доведено, що представники раннього п'ятидесятництва інтерпретували власний духовний досвід як інструмент для звершення місії, у той час як сучасне покоління п'ятидесятників скоріше вбачає в ньому особливий елемент ідентичності руху. В умовах боротьби за виживання в добу радянського атеїстичного експерименту пневмацентричний потенціал частіше виражався у містичних проявах та

спробах зберегти вірність перед обличчям атеїстичної загрози, що природно уможливило зростання вертикального фактору в управлінні.

На думку автора, ключовою передумовою посилення єпископальних тенденцій став своєрідний богословський зсув, який проявився в тому, що пневматологія, яка раніше живила місійну діяльність хрещених Духом Святим, тепер скоріше підкреслювала особливості їх ідентичності. Останнє сфокусувало вірних на власній духовності й стало фактором зміни розуміння пневмацентризму від «місіонерської громади» до «громади вибраних святих». На тлі несприятливих суспільних процесів у післявоєнний час й неможливості спілкування із західними одновірцями, стався перехід від «відкритої» моделі існування об'єднання, яка корелюється з місіональністю, до «ізоляціоністської», суспільно індиферентної, скерованої до збереження абсолютизованих віронавчальних особливостей. Своєрідною гарантією цієї збереженості ставав єпископат, котрий дбав не про поширення вчення, а наголошував на його особливостях, що суттєво деформувало богословську ідентифікацію руху.

З'ясовано, що в новітніх умовах, попри зміну суспільного фону, єпископальні тенденції посилювалися через недостатню окресленість у вітчизняному п'ятидесятництві еклезіологічних питань, запозичення елементів богослужбової термінології традиційних церков, задля набуття рухом респектабельності у стосунках з іншими християнськими церквами та владою. Втрата принципів загального священства та внутрішнього демократизму обмежує вивільнення духовного потенціалу громади й стає загрозою автентичній п'ятидесятницькій еклезіології, яка бачить церкву як «церкву в місії».

У *підрозділі 5.4 «Основні напрямки теологічних та соціальних трансформацій Української Церкви ХВЄ в новітню епоху»* окреслено стан та напрямки трансформації богословських та соціальних орієнтирів найчисельнішої вітчизняної деномінації. Визначено, що передумови повільної теологічної ідентифікації руху слід шукати в особливостях його духовності, євангелізаційній спрямованості, наявності рудиментів минулого, що проявилися в недовірі до інтелектуальної діяльності. Богословська модель ХВЄ вирізняється перевагою інтуїтивного пізнання над аналітичним, бібліоцентризмом, вербальністю та наративністю теологічної традиції, а також директивністю. На прикладі праць ключових викладачів та богословів Української Церкви ХВЄ продемонстровано траєкторії теологічних трансформацій. Зокрема, А.Кліновський прагне збалансувати духовні практики наголосом на бібліоцентризмі. Єпископ В.Боєчко, розглядаючи хрещення Духом Святим як один з етапів народження згори, виражає теологічну лінію п'ятидесятництва радянської доби. У працях В.Куриленка переважають харизматичні акценти, які проявляються в ствердженні пандемонізму та харизматичного лідерства. Академічну лінію в лавах ХВЄ відстоює Р.Соловій, пропонуючи для набуття богословської ідентичності п'ятидесятництва діалогічний шлях відкриття кращих надбань класичного християнського богослов'я, а також «теологічну розмову» з сучасними традиціями віри.

У підрозділі доведено, що суспільна індиферентність вітчизняного п'ятидесятництва, навіяна апокаліптичними очікуваннями та радянським впливом, відходить у минуле. Однак перевага простого прочитання Святого Письма над теологічними рефлексіями, а християнської етики над філософськими й соціальними вченнями, поки не дозволяє «руху Духа» сформуванню власної соціальної концепції, адекватної викликам ХХІ ст. Водночас високий рівень включеності в соціальне життя вказує на гостру необхідність її формування не лише задля демонстрації ставлення вірян до суспільства, а й через необхідність збереження власної ідентичності.

У підрозділі 5.5 «*Особливості віровчення та практики Об'єднаної Церкви ХВЄ*» проаналізовано історико-теологічний вимір ідентичності Об'єднаної Церкви християн віри євангельської, яка в незалежній Україні є спадкоємницею нелегального п'ятидесятницького руху. Виокремлено суттєві теологічні специфікації Об'єднаної Церкви, обумовлені буквалістською герменевтикою разом із бажанням втримати особливості власного віровчення в радянський період. До них належить ідея «партикулярної» еклезіології з поділом на «наречену Христа» та «спасенні народи», інтерпретація хрещення Святим Духом у сотеріологічному світлі, преміленіалістський наголос в есхатології, культове значення практики омовіння ніг перед євхаристією.

В соціальному відношенні в 1990-ті рр. представники Об'єднаної Церкви ХВЄ демонстрували ізоляціоністські настрої, обумовлені радянським минулим та гострими есхатологічними очікуваннями. В підрозділі доведено, що тривале перебування ОЦХВЄ в умовах релігійної свободи спричинило значу лібералізацію в її лавах, яка проявляється в трансформації відносин із державними й суспільними інституціями, теологічних поглядах та богослужінні.

ВИСНОВКИ

Здійснений у дисертаційній роботі аналіз особливостей богословської та соціальної ідентифікації п'ятидесятницького руху, а також основних теологічних та еклезіологічних траєкторій розвитку вітчизняного п'ятидесятництва дає підстави до наступних узагальнень та висновків:

1. Доведено, що ідентичність п'ятидесятництва насамперед пов'язана із характерною духовністю. В її основі лежить христоцентрична та пневматологічна ідея «повного Євангелія», в якому Ісус сприймається не лише як Спаситель і Той, Хто освячує, а й як Хреститель Духом, Цілитель та Цар, Який незабаром гряде. Поєднання вчення про хрещення Святим Духом з ознакою інших мов та палкої віри в реальність сучасного фізичного оздоровлення забезпечують особливі харизматичні характеристики, які мисляться у русі як продовження новозавітної реальності, описаної в наративах книги Дії Апостолів. Наголос на повсюдній досяжності Бога через Святого Духа для усіх вірян виявляє егалітарну сутність п'ятидесятництва, яка набула особливого значення в контексті соціальних, расових та гендерних суперечок початку ХХ ст. Поєднання пневмацентризму та місіології на тлі гострих

преміленіалістських очікувань вивільнило потужний місіонерський потенціал п'ятидесятництва. Включеність окремої людини в духовну реальність на еклезіологічному, богослужбовому та герменевтичному рівні забезпечила п'ятидесятництву безпрецедентну привабливість у різних частинах світу, компенсуючи недоліки, пов'язані з маргінальним статусом вірян. Запозичення компонентів п'ятидесятницької духовності спочатку спорідненими релігійними течіями, а згодом й окремими репрезентантами історичних церков суттєво видозмінило християнство ХХ ст. й створило передумови для екуменізму, заснованому на спільному духовному досвіді.

2. Внутрішню природу феномену п'ятидесятництва найсуттєвіше демонструє тріадний методологічний підхід «Дух-Слово-Спільнота». Пріоритетність Духа над Словом виражає пріоритет Божої дії у досвіді та практиці, які згодом осмислюються завдяки зустрічі з Христом через Писання (Слово). Церковна спільнота мислиться як результат діалогічної взаємодії Духа й Слова, а її основне призначення у світлі пневматологічних властивостей полягає в місіонерській діяльності. Записане Слово функціонує для спільноти як метанаратив, який оживає в сучасності завдяки Духу. Спільнота відіграє посередницьку функцію, розпізнаючи духовний досвід через Слово. При цьому акцент на Духові визначає ключові риси п'ятидесятницької ідентичності, а саме: наративність, емпіричність, заклик до перетворення та місійність, які добре пристосовані до нового культурного умонастрою, що сформувався на Заході у другій половині ХХ ст. двадцятого століття, і водночас до переважно домодерного, умонастрою, який переважає на глобальному Півдні.

3. Витоки п'ятидесятництва пов'язані з теологічними трансформаціями в межах веслеянського руху святості з його культивацією інтенсивного суб'єктивного містичного досвіду, пов'язаного з прагненням пережити «друге благословення», а також ревайвелістським розмежуванням освячення та хрещення Святим Духом. Раннє п'ятидесятництво успадкувало преміленіалістську емфазу епохи, що сформувала відчуття близькості апокаліптичних подій й призвела до дихотомізації світогляду, а також руху зцілення з його наголосом на спокутуванні як джерелі фізичного оздоровлення.

4. Аналіз континентальних особливостей п'ятидесятництва суттєво коригує ідею механічного запозичення американської моделі в інших контекстах. На межі ХІХ – початку ХХ ст. народжується чимала кількість автохтонних пневмацентричних рухів, які визначають особливості теологічної та соціальної ідентифікації регіональних п'ятидесятництв. Доведено, що духовне пробудження на Азуза-стріт у Лос-Анжелесі послугувало своєрідним камертоном для інших духовних рухів. Йдеться не про історичну причинність, а духовну спорідненість. Якщо в Північній Америці та Європі п'ятидесятництво протягом ХХ ст. здебільшого набуло ознак євангельської течії, то в країнах глобального Півдня йшов процес поєднання компонентів п'ятидесятницької духовності з самобутніми рисами локальних п'ятидесятництв, витворюючи своєрідний контекстуальний богословський гібрид.

5. Дотримуючись прийнятої типологізації про «три хвилі Духа»,

встановлено, що течії «харизматичного оновлення» та «руху чудес та знамен» успадували від класичного п'ятидесятництва ідею про необхідність відродження духовних харизм як ключового компоненту християнської духовності. Однак народження харизматичних рухів у іншу історичну епоху, необхідність гармонізувати пневмацентричний досвід із доктринальною традицією церков, у контексті яких він був пережитий, спричинили чималі богословські, еклезіологічні й етичні відмінності харизматизму. Мова йде перш за все, про ототожнення духовного відродження та хрещення Святим Духом, заперечення ідеї про мови як первинний духовний доказ, харизматичне розуміння лідерства, відсутність акценту на освяченні та вченні про «успіх та процвітання».

6. Доведено, що ключовою відмінністю п'ятидесятницької теології є вчення про поетапність духовного навернення й хрещення Духом Святим, а також вчення про інші мови як «первинний фізичний доказ» хрещення Святим Духом. Ці підходи на ранньому етапі п'ятидесятництва обґрунтовувалися історичними прецедентами з новозавітних наративів. Сучасні п'ятидесятницькі теологи знаходять основу для них в особливому характері пневматології Луки, сфокусованій на ідеї духовного оснащення церкви задля ефективного місійного служіння. Не відкидаючи сотеріологічного характеру паулістичної пневматології, п'ятидесятники наголошують на пророчому вимірі вчення про Духа у Луки, який стверджує місіонерську природу й призначення дару П'ятидесятниці для церкви усіх епох. Вчення про інші мови у п'ятидесятницькій інтерпретації не ототожнюється з даром говоріння мовами, а розглядається у якості універсального доказу хрещення Духом Святим, зовнішньо підтверджуючи прийняття благодаті від Духа. Попри незрозумілий для оточуючих характер мовлення, п'ятидесятники вбачають у ньому засіб спілкування з Богом, потужний настановний фактор, а також місійний інструмент.

7. Встановлено важливу роль вчення про зцілення та чудеса й знамена для формування п'ятидесятницької ідентичності. Зцілення як надприродне втручання Бога у сфері фізичного та емоційного стану людини обґрунтовується не лише наявністю подібних прикладів у новозавітній практиці, а як частина відновлювальної роботи Христа напередодні парусії. Воно корелюється з сучасним п'ятидесятницьким вченням про антропологічну цілісність й преображення творіння, а також розглядається у якості компоненту місіонального вияву Царства Божого. Чудеса й знамена проголошені у «русі Духа» нормативним станом п'ятидесятницької церкви, покликані підтверджувати Слово. При цьому, хрещення Духом Святим з ознакою інших мов слугує інструментом до специфічної групи дарів пророчого типу. Егалітарна практика дарів суттєво впливає на п'ятидесятницьке розуміння богослужіння, церкви та місії.

8. Місійна природа п'ятидесятництва обумовила характер еклезіологічного розвитку руху. Неформальне об'єднання християн та спільнот навкруги спільного духовного досвіду витворило демократичний,

децентралізований рух, скерований не на інституціоналізацію, а на проповідь «добрих новин» напередодні кінця часів. Висока динаміка місії забезпечувалася пневмацентричним розумінням церкви, відповідальністю кожного вірянина за «душі, які йдуть до загибелі». Поступова втрата апокаліптичного фактору разом з процесами організаційного оформлення відкоригували місійну стратегію від акценту на євангелізм до цілісного розуміння місії. Діапазон еклезіологічних моделей сучасного п'ятидесятництва відзначається безпрецедентним розмаїттям – від конгрегаціоналістських до єпископальних форм.

9. З'ясовано, що типове п'ятидесятницьке богослужіння скероване на досягнення перетворювальної Божої присутності. У своїй суті воно вирізняється спонтанністю, вербальністю, вільним вираженням емоцій кожного вірянина та відбувається у режимі «заклик-відповідь», що забезпечується вівтарним характером. Богослужіння п'ятидесятників покликане створити атмосферу для безпосередньої зустрічі з Богом без відчутного впливу духовенства. Воно схильне до набуття контекстуальних літургійних форм, що продемонстровано на прикладі вітчизняного п'ятидесятницького руху. Водночас «свобода в Дусі» не означає відсутності символічних та ритуальних елементів у сучасному п'ятидесятницькому богослужінні, окремі форми якого прагнуть творчо відродити богослужбову практику й вияви духовності, притаманні іншим історичним епохам та церковним традиціям.

10. Доведено, що вітчизняні течії п'ятидесятництва постали, дякуючи самобутнім духовним пошукам у надрах містичних напрямків у православ'ї, які були підживлені та оформлені під впливом місійної та організаційної діяльності реемігрантів, підтримуваних із закордону. Теологічній ідентифікації вітчизняного п'ятидесятництва сприяв також вплив євангельських течій. Рухи християн євангельської віри та християн віри євангельської були засновані на рестораціоністській впевненості у відродженні зразків духовного життя першоапостольської доби. Формування пневмацентричних місійних громад із високими етичними стандартами й екзальтованими зібраннями забезпечило динаміку розвитку руху. З'ясовано, що представники раннього вітчизняного п'ятидесятництва вбачали в духовному хрещенні місійний потенціал, однак через фактор гонінь та штучного приєднання «руху Духа» до складу євангельських-християн баптистів, відбулася зміна розуміння пневмацентризму в напрямку сотеріологічного та еклезіологічного компоненту, притаманного «істинній церкві». В результаті активність вірян була скерована у суто сакральну площину, посилювалися єпископальні тенденції, зросли апокаліптичні очікування.

11. Сучасні вітчизняні п'ятидесятники прагнуть подолати радянський розрив, який загальмував їх природний розвиток. Українська Церква ХВС перебуває на етапі формування богословської та соціальної ідентичності, який характеризується напругою між інтуїтивним й аналітичним пізнанням, між бібліоцентризмом та прагненням долучити до рефлексії надбання історії церкви, між наративністю і пропозиційністю. У соціальному відношенні активність все ще випереджує її осмислення, породжуючи пристосування до панівного політичного контексту. Надмірний акцент на особистому благочесті, подекуди

легалізм обмежують можливості участі в соціальному та культурному житті. Спадкоємниця нелегального п'ятидесятницького руху – Об'єднана Церква ХВС – здебільшого зберігає вірність теологічним специфікаціям радянської доби, а саме: використання алегоричного методу в інтерпретації Писання, сотеріологічне розуміння досвіду хрещення Святим Духом, розмежування церкви на «наречену» та «врятовані народи», ствердження єпископальної форми управління. Водночас за тридцять років релігійної свободи, руху вдалося здебільшого подолати ізоляціоністські настрої, суспільну індіферентність й здобути офіційний зареєстрований статус.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Мокієнко М. Феномен п'ятидесятництва / М. М. Мокієнко. – Рівне : Дятлик М., 2018. – 256 с.

Статті в українських фахових виданнях:

2. Мокієнко М. М. Місійна еклезіологія в ранньому п'ятидесятництві / М.М.Мокієнко // Українське релігієзнавство. – 2013. – № 67 – С.83–91.

3. Мокієнко М. М. Трансформація суспільно-політичних поглядів євангельських християн-баптистів (XX – початок XXI ст.) / М.М.Мокієнко // Релігія і соціум. – 2013. – № 2 (10). – С.45–52.

4. Мокієнко М. М. Вітчизняний п'ятидесятницький рух на перехресті: місіональний чи єпископальний? / М.М.Мокієнко // Практична філософія. – 2016. – № 2. – С.99–107.

5. Мокієнко М. М. Основні тенденції трансформації п'ятидесятницьких центрів в пострадянській Україні / М.М.Мокієнко // Українське релігієзнавство. Актуальні релігієзнавчі проблеми сьогодення. – 2016. – № 77. – С.69–76.

6. Мокієнко М. М. Сучасні тенденції розвитку п'ятидесятницької місійної еклезіології / М.М.Мокієнко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2017. – Вип. 126 (11). – С.292–296.

7. Мокиенко М. М. Развитие Евро-Азиатской аккредитационной ассоциации в первое десятилетие XXI столетия / М.М.Мокиенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2017. – Вип. 127 (11). – С.126–129.

8. Мокієнко М. М. Еміграційні настрої в середовищі вітчизняних п'ятидесятників: історико-теологічний вимір / М.М.Мокієнко // Українське релігієзнавство. – 2017. – № 84. – С.125–133.

9. Мокієнко М. М. П'ятидесятницька місійна еклезіологія в західноукраїнському контексті: теорія і практика / М.М.Мокієнко // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2017. – № 5 (20). – С.32–38.

10. Мокиенко М. М. Роль Ресурсно-исследовательского центра Евро-Азиатской аккредитационной ассоциации в развитии евангельского образования на постсоветском пространстве / М.М.Мокиенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7.

Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – 2017. – Вип. 38 (51). – С.19–27.

11. Мокієнко М. М. Особливості п'ятидесятницької духовності та вчення про хрещення Святим Духом / М.М.Мокієнко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2017. – Вип. 128 (11). – С.265–270.

12. Мокієнко М. М. Об'єднана Церква християн віри євангельської: історико-теологічний вимір / М.М.Мокієнко // Релігія і соціум. – 2017. – № 3–4 (27–28). – С.87–93.

13. Мокиенко М. М. Становление пятидесятнического богословского образования в контексте аккредитационных процессов в евангельской среде / М.М.Мокиенко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – № 20. – С.71–74.

14. Мокиенко М. М. Роль Евро-Азиатской аккредитационной ассоциации в развитии евангельского образования на постсоветском пространстве сегодня / М.М.Мокиенко // Практична філософія. – 2017. – № 4 (66) – С.76–85.

15. Мокієнко М. М. Ранній п'ятидесятницький досвід: реакція споріднених течій / М.М.Мокієнко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 129 (2). – С.222–226.

16. Мокієнко М. М. Історико-теологічні витоки п'ятидесятництва // Практична філософія. – 2018. – № 1. – С.148–154.

17. Мокієнко М. М. П'ятидесятництво та харизматизм: порівняльний аналіз / М.М.Мокієнко // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2018. – № 1 (21). – С.53–56.

18. Мокиенко М. М. Роль журнала «Евангелист» в богословском оформлении движения христиан евангельской веры / М.М.Мокиенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 130 (3). – С.243–247.

19. Мокієнко М. М. Феномен п'ятидесятництва // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2018. – № 22. – С.120–123.

20. Мокієнко М. М. Феномен п'ятидесятництва / М.М.Мокієнко // Мультиверсум. – 2018. – № 1– 2 (163–163). – С.153–166.

Статті у зарубіжних фахових видання та у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз:

21. Мокієнко М. М. Основні концепції генези п'ятидесятницького руху: світовий та вітчизняний контекст / М.М.Мокієнко // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2017. – № 6 (152). – С.98–103.

22. Мокієнко М. М. Місія та церква в сучасному п'ятидесятницькому русі / М.М.Мокієнко // Власть и общество (история, теория, практика). – Тбилиси. – 2017 – № 4 (44). – С.108–119.

23. Мокієнко М. М. Історико-еклезіологічні витоки руху християн євангельської віри / М.М.Мокієнко // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2018. – № 1 (153). – С.121–126.

24. Мокиенко М. М. Становление пятидесятнического богословского образования в постсоветский период и Евро-Азиатская аккредитационная

асоціація / М.М.Мокиєнко // *Modern Science*. – 2017. – № 6. – С.57–65.

25. Мокієнко М. М. Харизматичний рух: продовження п'ятидесятництва чи новітня релігійна течія? / М.М.Мокієнко // *Власть и общество (история, теория, практика)*. – Тбилиси. – 2018 – № 1 (45). – С.109–121.

26. Мокиєнко М. М. Журнал «Евангелист» как фактор идентификации христиан евангельской веры / М.М.Мокиєнко // *Modern Science*. – 2018. – № 2. – С. 65–71.

27. Мокієнко М. М. Значення методології Амоса Йонга для дослідження розвитку п'ятидесятицької місійної еклезіології / М.М.Мокієнко // *Evropský filozofický a historický diskurz*. – 2018. – № 1. – С.26–30.

28. Мокієнко М. М. П'ятидесятницьке вчення про хрещення Святим Духом: герменевтичний аналіз / М.М.Мокієнко // *Схід. Аналітично-інформаційний журнал*. – 2018. – №2 (154). – С.76–81.

Статті і тези в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій:

29. Мокієнко М. М. П'ятидесятницька місійна еклезіологія: генеза та розвиток у ХХ ст. / М.М.Мокієнко // *Богословские размышления. Евроазиатский журнал богословия. Спецвыпуск*. – 2014. – С.71–82.

30. Мокієнко М. М. Місійна еклезіологія в західноукраїнському п'ятидесятництві / М.М.Мокієнко // *П'ятидесятництво в Західній Україні: історія і сучасність. Матеріали науково-практичної конференції* / Упор. та ред. Мокієнко М. – Рівне : Дятлик М., 2015. – С.55–63.

31. Мокієнко М. М. 500 років Реформації: її історія та значення в контексті України / М.М.Мокієнко // *Богомыслие*. – № 20. – 2017. – С.28–45.

32. Мокієнко М. М. Конфесійне розмаїття п'ятидесятництва: історико-теологічний аспект / М.М.Мокієнко // *Євангельський голос*. – 2008. – №3. – С.5–7.

33. Мокієнко М. М. П'ятидесятницька ідентичність / М.М.Мокієнко // *Благовісник*. – 2018. – № 1 – С.33–35.

34. Мокієнко М. М. Відродження на Томаківщині. До 80-літнього ювілею Томаківської церкви ХВС / М.М.Мокієнко. – Запоріжжя, 2004. – 88 с.

35. Мокієнко М. М. Культура впливової меншості / М.М.Мокієнко // *Благовісник*. – 2015. – № 2 – С.4–7.

36. Мокієнко М. М. Місійна еклезіологія в п'ятидесятництві / М.М.Мокієнко // *Реформація і трансформація суспільства: досвід минулого і виклики сучасності : Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. – Львів, 2017. – С.156–157.

АНОТАЦІЯ

Мокієнко М. М. П'ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я (041 – Богослов'я). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки

України. – Київ, 2018.

У дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняному богослов'ї та релігієзнавстві здійснено комплексний аналіз богословської та соціальної ідентифікації п'ятидесятницького руху, основних теологічних та еклезіологічних траєкторій розвитку вітчизняного п'ятидесятництва. Виявлено соціально-релігійні передумови, світоглядно-богословський контекст та історико-культурні чинники виникнення і розвитку руху, особливості його континентальних й історико-теологічних форм. Продемонстровано поліваріантний характер походження руху у багатьох осередках, виокремлено причини успішної адаптації п'ятидесятництва у різноманітних контекстах. В результаті аналізу з'ясовано, що п'ятидесятництво можна ідентифікувати завдяки його христологічній харизматичній духовності, вираженій у прагненні зустрітися з Богом через пневматологічні особливості руху: молитву на мовах, практику зцілення, акцент на чудесах та знаменах, вівтарний характер богослужіння. Встановлено характеристики руху, які забезпечують йому привабливість, а саме: рестораціонізм, вербальність, наративність, егалітаризм, акцент на перетворенні. Обґрунтовано, що втрата апокаліптичного фактору в п'ятидесятництві сприяла ресакралізації повсякденності та переходу від індивідуального преображення християнина до заклопотаності соціальними проблемами та преображенням творіння. На прикладі українського п'ятидесятництва продемонстровано особливості набуття регіональним рухом богословської та соціальної ідентичності у складних суспільно-політичних, світоглядних та релігійних умовах.

Ключові слова: п'ятидесятництво, ідентичність, богослов'я, духовність, пневматологія, еклезіологія, місія.

АННОТАЦІЯ

Мокиєнко М. М. Пятидесятничество: особенности богословской и социальной идентификации. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.14 – богословие (041 – Богословие). – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2018.

В диссертационном исследовании впервые в отечественном богословии и религиоведении осуществлен комплексный анализ богословской и социальной идентификации пятидесятнического движения, основных теологических и еклезіологических траєкторій развития отечественного пятидесятничества. Виявлені соціально-релігійні передумови, мировоззренчески-богословський контекст і історико-культурні фактори виникнення і розвитку руху, особливості його континентальних і історико-теологічних форм. Продемонстрирован многоочаговый характер происхождения движения, выделены причины успешной адаптации пятидесятничества в различных контекстах.

Виявлено, что основным критерием определения идентичности

пятидесятничества есть характерная духовность движения, а не история, доктринальные концепции или устройство церковных структур. Харизматичный компонент пятидесятнической духовности обеспечивается ощущением ожидания прямой, личной, преображающей встречи с Богом как на уровне личного опыта, так и в литургических практиках. Приоритетное внимание к учению о крещении Святым Духом с признаком дара других языков, а также исцеления усиливает духовное переживание, связанное с желанием встретиться с Господом. Доказано, что в целом пятидесятничество следует анализировать не как деноминации или множество деноминаций, а как движение, которое по своему трансформирующему для религии потенциалу подобно к раннему христианству или Реформации. Установлено, что пятидесятничество формируется как неформальное объединение христиан и общин, подход которых к церкви основан на демократическом, эгалитарном, децентрализованном движении рядовых верующих, объединенных не институциональными рамками, а общим харизматическим опытом. Обосновано, что пятидесятническое учение о разделении рождения сверху и крещения Святым Духом основано на утверждении нормативной ценности нарративов Нового Завета.

В результате анализа установлено, что пятидесятничество можно идентифицировать благодаря его христологической харизматической духовности, выраженной в стремлении встретиться с Богом через пневматологические особенности движения: молитву на языках, практику исцеления, акцент на чудесах и знаменах, алтарный характер богослужения. Установлено характеристики движения, которые обеспечивают ему привлекательность, а именно: ресторационизм, вербальность, нарративность, эгалитаризм, акцент на преобразование. Обосновано, что потеря апокалиптического фактора в пятидесятничестве способствовала ресакрализации повседневности и перехода от индивидуального преобразования христианина к озабоченности социальными проблемами и преображением творения.

На примере украинского пятидесятничества продемонстрированы особенности приобретения региональным движением богословского и социального идентитета в сложных общественно-политических, мировоззренческих и религиозных условиях. Доказано, что представители отечественного пятидесятничества интерпретировали собственный духовный опыт как инструмент для совершения миссии, в то время как современное поколение пятидесятников видит в нем особый элемент идентичности движения.

Ключевые слова: пятидесятничество, идентичность, богословие, духовность, пневматология, эклесиология, миссия.

SUMMARY

Mokienko M. M. Pentecostalism: features of theological and social identification. – Manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy degree in specialization 09.00.14 – Theology. – National Pedagogical Dragomanov University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2018.

In this thesis for the first time in the national theology and religious studies a comprehensive analysis of the theological and social identification of the Pentecostal movement, the main theological and ecclesiological trajectories of the development of the national Pentecostalism was carried out. The social and religious preconditions, philosophical and theological context and historical and cultural factors of the origin and development of movement, peculiarities of its continental and historical-theological forms were revealed. The multivariate character of the origin of movement in many centers is demonstrated, the reasons for the successful adaptation of the Pentecostal in various contexts are singled out. The analysis revealed that Pentecostalism can be identified through its christological charismatic spirituality, expressed in the quest for meeting God with the pneumatological peculiarities of the movement: prayer in languages, practice of healing, emphasis on miracles and signs, altar type of worship. The characteristics of the movement that are attractive to it are established, in particular: restorationism, verbalization, narrativism, egalitarianism, emphasis on transformation. It is substantiated that the loss of the apocalyptic factor in the Pentecostalism contributed to the resacralization of everyday life and the transition from the individual transformation of a Christian to the concern of social problems and the transformation of creation. On the example of the Ukrainian Pentecostalism, features of the acquisition of the regional movement of theological and social identity in complex socio-political, ideological and religious conditions were demonstrated.

Key words: Pentecostalism, identity, Theology, spirituality, Pneumatology, Ecclesiology, mission.